№ 79 ՈՒՐԲԱԹ, 17 ԱՊՐԻԼԻ

1915

ՔԱՌԱՍՈՒՆԶՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՈՒՐԲԱԹ, 17 ԱՊՐԻԼԻ № 79

ՄՇԱԿ

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի. կէս տարվանը և 7 ամսվանը 6 րուբլի. ամսական 85 կոպ. Առանձին համարները ԱՄԷՆ ՏԵՂ 5 ԿՈՊ.

Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատանը.

Մեր հասցէն՝ Тифлисъ, редакція «Мшакъ» Соломоновская ул., № 21.

Tiflis, Rédaction „Mschak"

Խմբագրատան տելեֆոն № 2—53

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 (բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզվով

Յայտարարութիւնների համար վճարվում են իւրաքանչիւր տողատեղին 20—10 կոպ.

Տպարանի տելեֆոն № 67.

ՄՇԱԿ

Հասցէն՝ ТИФЛИСЪ, Редакція «МШАКЪ».

TIFLIS, Rédaction du journal «MSCHAK».

ԱՊՐԻԼԻ 1-ԻՑ ՄԻՆՉԵՒ ՏԱՐՎԱՅ ՎԵՐՋԸ 8 ՌՈՒԲԼԻ

Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է իւրաքանչիւր ամսի 1-ից սկսած։

Հասցէն փոխելու համար պէտք է ուղարկել նաև հին հասցէն և 40 կ. նամականիշ։ ՀԻՆ ՀԱՍՑԷՆ և 40 կ. չուղարկողների խնդիրները՝ հասցէն փոխելու վերաբերմամբ՝ ԿԸ ԹՈՂՆՎԵՆ ԱՆՀԵՏԵՒԱՆՔ։

Յայտարարութիւնների համար պէտք է վճարել՝ I երեսի վրա իւրաքանչիւր տողատեղին (պետիտ)—20 կ., IV երեսի վրա—10 կոպէկ։

Պրեմիաներ «ՄՇԱԿԻ» տարեկան բաժանորդները, որոնք 1915 թ. ընթացքում լրիւ վճարած կլինեն 10 ր. բաժանորդավճարը, կը ստանան որպէս պրեմիա հետևեալ նոր լոյս տեսնելիք գրքերը. 1) «Ծանչվածը»—մեծ վէպ Շահրիարի հայկ. յեղափոխ. կեանքից, 2) «Հայկական հարցը»—լուսաբանված դոկումենտներով։

ԱՊԱՌԻԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՉԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԴԷՄ

ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)

15 ապրիլի

ԹԻՖԼԻՍ.—Պաշտօնական։ Կովկասեան զօրաբանակի շտաբի կողմից.

Ապրիլի 13-ին Օլթիի ուղղութեամբ մեր զօրքերը գրաւել են մի քանի կարևոր ռազմակէտեր թիւրքական սահմաններում։

Աննշան ընդհարում մեր զօրքերն ունեցան Խանեգեադուկի լեռնանցքում՝ Ատրպատականում։

Մնացած ուղղութեամբ ռազմական ընդհարումներ չեղան։

ԴԱՐԴԱՆԵԼԻ ՌՄԲԱԿՈԾՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)

15 ապրիլի

ՓԱՐԻԶ.—Ապրիլի 12-ին Դարդանելի երկու ափում դաշնակից զօրքերին ափ իջեցնելու ժամանակ, ֆրանսիական մի հետևոտ գունդ թնդանօթներով յատուկ յանձնարարութիւն ստացաւ—գործել ասիական ափում Կումկալէի դէմ։ Այդ յանձնարարութիւնը կատարվեց մեծ աջողութեամբ թշնամու կրակի տակ։ Մեր զօրքերը գրաւեցին մի գիւղ և ամրացան այնտեղ թնդանօթների օգնութեամբ։ Մենք գերի բռնեցինք 500 հոգի։ Թշնամու կորուստները խոշոր են։

Դաշնակիցների զօրքերի ափ իջնելու գործողութիւնները շարունակվում են նպաստաւոր հանգամանքներում։

ԼՈՆԴՈՆ.—Ամբողջ օրը տևող յամառ կռուից յետոյ, Գալիպոլի թերակղզում ափ իջած զօրքերը աջողութեամբ ամրացան գրաւած դիրքերում նաւատորմի աջող աջակցութեամբ։ Ֆրանսիացիք գերեցին 500 հոգի։

Կահիրէում հրատարակված պաշտօնական հեռագրի համաձայն, դաշնակից ույժերը նպաստաւոր պայմաններում ցամաք են իջել Դարդանէլի երկու կողմում և ձեռք են ձգել մեծ թւով գերիներ։ Զօրքերը շարունակում են առաջանալ։

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՇՈՒՐՋԸ

✦ Կ. Պոլսի իտալական դեսպանը պատրաստվում է մեկնել դեսպանատան ամբողջ կազմով։ Առհասարակ իտալացիք վերջերս խմբով մեկնում են Կ. Պոլսից։ Իտալիայի և Թիւրքիայի միջև յարաբերութիւնները սառել են։

✦ «П. К.»-ը հաղորդում է, որ Թիֆլիսի Հայկ. Կենտ. Բիւրօն հեռագրով առաջարկել է Նոր-Նախիջևանի և Ռօստովի իր անդամին անմիջապէս Կովկաս ուղարկել տեղական հայ կամաւորներին և նոր ցուցակ բանալ։

✦ «Р. В.»-ին հեռագրում են Լոնդոնից. «Լորդ-Կրոմէրը «Թայմսում» տպել է մի նամակ խալիֆատի հարցի առիթով։ Կրոմէրը խորհուրդ է տալիս Անգլիային հրովարտակ հրատարակել այն մասին, թէ Անգլիան պատրաստ է խալիֆատն տալ, ով էլ որ նա լինի, քաղաքական անկախութիւն։

✦ «Б. В.»-ի տեղեկութիւնների համաձայն, դաշնակից զօրքերը գրաւել են Լէմնոս, Տենէդոս և Սամօթրակիա կղզիները։ Անգլիացիք պաշտօններից հեռացրել են յոյներին։

✦ «Р. Сл.»-ին հաղորդում են ստոյգ աղբիւրից, որ Թիւրքիան առաջարկել է Ռուսաստանին փոխանակել գերիներին։

✦ Պետրօգրադից հեռագրում են, որ արտաքին գործերի մինիստրութեան մէջ տեղեկութիւններ են ստացվել, որ Քիրմանշահի ռուսաց հիւպատոսարանի կառավարիչ Դոլգոպոլովը հիւպատոսարանի ամբողջ կազմի հետ մեկնել է Համադան այն պատճառով, որովհետև Պարսկաստան խուժած թիւրք զօրամասերից մէկը մօտենում է Քիրմանշահին։

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԴՐՈՒԱԳՆԵՐԷՆ

Տակաւին արշալոյսը լերանց կատարները ոսկի չներկած՝ ահա գնդակացիրի անսպասելի ձայնէն ընդոստ կարթնանք և անօթևկ ու շուարած՝ թշնամի բանակէն շրջապատուած ըլլալու սոսկումով համակուած, առանց հագուելու իսկ ժամանակ ունենալու՝ դուրս կը թռչինք, ուր կը գտնենք ամբողջ գիւղը։ Սակայն մարդոց դէմքերու վրայ փայլող ժպիտն ու քահ-քահ խնդումները շուտով ամեն վախ փարատել կուտան մեր սրտէն, և կը հասկնանք թէ հետևեալ արաբներու ուրիշ մի խումբ՝ անցուդարձէն բոլորովին անտեղեակ՝ իրենց գիւղային աւարքնները շարունակելու և միացածն ալ աւարելու տռաջադրութեամբ գիւղը իջած են և այն ինչ կը յառաջանան գիւղին մէջ, ահա ռուս պահակներու համազարկին և հանդիպակաց բլրակի մը գագաթէն տեղացող գնդակացիրի տարափներու մէջէն բոլորովին անօթևկ մորակելով իրենց նժոյգները քառասմբակ կը փախչին՝ դժբաղդաբար բոլորովին անվնաս, ձգելով միայն հօթնի չափ արաբական սպաներ իրենց ճամբուն վրայ։

Ալ բացուած է արշալոյսը։ Ամեն ինչ մեր շուրջը գզգեսս փոխուած կերևի. բնութիւնը ծիծաղկոտ, արեգակը աւելի փայլուն, թռչունք իրենց գրաւիչ դայլայլիկներով կարծես կը խնդակցին մեզի և մօտակայ առուակի մեղմիկ դդչիւնը կը մրմնջէ մեզի ազատութեան աւետիսը։ Կոզակներու խումբերը կը սկսին յառաջ խաղալ սրարշաւ՝ տռապաղ ժողովուրդի մը խլուած ղարաւոր իրաւունքը բռնապետի ճանկերէն խլելու համար։ Ամեն ոք թողուցած իր գործը, կիները մոռնալով իրենց ծխացող թոնիրները և հարսերն ականջ չդնելով ներսը իրենց ճչացող փոքրիկուն՝ դուրս թափած կը դիտեն ու կը դիտեն անյագ աչքերով։ Զօրս օր առաջ սոսկ սպանոլիքներու երկիւղէն մորակուած և անվերջ անէծքներով ու քրթմնջիւններով համբերէնօրուն դժկամակութեամբ հաց բերող կիները, այս անգամ կը տեսնես ինքնաբերաբար և ժպտադէմ տասնեակ հացեր և բուռերով պանիր ձեռքերնին բռնած, ճամբաներուն վրայ կը սպասեն, անցնող անձնիւր կոզակին բաժնելով և անոնց «սպասիբօ»ներուն «հալալ ըլլայ, անուշ ուտէք» պատասխանելով և ետևներէն ձեռամբարձ՝ «ով Աստուած, դու էսոնց հետ եղնիս, դու էսոնց աջողութիւն տաս» մրմնջելով։

Ցերեկուան ժամանակ հարաւային կողմը մէկ ժամ հեռու բարձրացող պատմական Պոցիկ կոչուած լեռնաշղթաներու կուրծքին մէջ Թառաղ Թէօղէվէրան և Իշխու (Իշխան) գիւղերու կողմէն սկսան թնդանօթներու և հրացաններու ձայները։ Սահմանագլխէն մինչև հոս առանց ասէ լուրջ դիմադրութեան հանդիպելու յառաջացող ռուս փոքրաթիւ բանակը աստ, առաջին անգամ լինելով, թշնամի քիւրդ և արաբ գերակշիռ ույժերու առջև կը գտնէ ինքզինք։

Այս միջոցին կայծակնեց գիւղը իջևանած հրամանատարին։ Ամենէն աւելի ուշադրութիւնս կը գրաւէ անոր բոլորովին անտարբեր դիրքը։ Կը խօսէր ու կը խնդար, կարծես քիչ մը անդին գոռացող թնդանօթներու և հրացաններու որոտները հարսանեկան երգի ու պարի ձայներ էին իրեն համար։ Ցիշեցնելով թշնամոյն գերակշիռ ույժերը և համախմբումները ռուս զօրքի անհամեմատ ույժին դէմ, պատերազմի աննպաստ վախճան մը ունենալուն յայտնած երկիւղիս՝

— Մի նայիք անոնց թւոյն և գերակշռութեան,—կը պատասխանէ,—անոնք, հակառակ իրենց թւոյն, արհամարհելի ույժ մը կը ներկայացնեն, կռուելու գլխովին անտրամադիր, որուն ապացոյցը իրենց ռազմաբեմ ընտրած լերանց կուրծքն է, ուրկէ շատ չանցած պիտի տեսնէք գունդագունդ փախչիլը դէպ իրենց հայրենիք Մնուս։

Եւ արդարև՝ չէնքի ձայներու հետզհետէ հեռանալը թշնամիին նահանջի և փախուստի դիմելուն առհաւատչեան էր։

Ականատես մը կը պատմէր խուճապը և ցիւ-ցրիւ հալածական փախչիլը այդ անհամար մեհդանման բազմութեանը։ Ո՞չ աւաքէն «քեաֆիր սարի մօսկօֆիս» անունը հեթ բաւական էր անոնց բովանդակ էութիւնը սարսռով համակելու, թէև վերջը ռուս զօրաց նուազ քանակին պատճառաւ այդ սարսուռը հետզհետէ տեղի տուաւ և համարձակութիւնն ներշնչեց։

Երկու օր վերջ Քեօփրի-Քէօյի վրայ կը սկսի լուրջ ճակատամարտը, մինչդեռ Թէկանցիներէն ռուս յառաջապահները յառաջ կը խաղան դէպի Հասան-Կալէ։ Թնդանօթներու ահագնադղորդ գոռումները, գնդակացիրներու և հրացաններու անընդհատ ձայները կապացուցանեն կռւոյն յամառ բնոյթ մը առած ըլլալը։ Նոյն գիշերը թշնամին կապաստանի Հասան-Կալէի ամրացուած դիրքերը և ռուս բանակը կը գրաւէ Քեօփրի-Քէօյը։

Ռազմադաշտին անմիջապէս մօտիկ եղող Քեօփրի-Քէօյի, Հէքեալթի, Նազանի և Հարանքարի բնակիչները ողբալի իրականութեան առջև գտնելով ինքզինքնին և պատերազմի նախօրեակին թիւրք զօրաց կողմէն իրենց վրայ ի գործ դրուած խուժդուժ արարքներու կրկնումէն դողահար՝ կորոշեն թողուլ տունն ու տեղը և փախչիլ՝ յանձնելով զիրենք բաղդի քմահաճոյքին։

Անձրևոտ օր մը իրիկուան արևամուտի ժամանակը կը սկսի ծայր տալ վերոյիշեալ գիւղերու բնակչաց կարաւանը։ Գունատ, սարսափահար և շնչակտուր, իրարու ձեռքէն բռնած փոքրերու քալելը կը տեսնեմ սոսկալի տիղմերու մէջէն, լալով ու հեծեծելով, շատերը բոբիկ։ Դիւրին էր ամենուն, մանաւանդ կանանց և աղջկանց մոայլ դէմքերու վրայ կարդալ իրենց սրտի և մաքի յուզմունքն ու կրած երկիւղը։ Այս թշուառներու մեծ մասը չէին յաջողած հետերնին բերել գոնէ ամենաանհրաժեշտ պիտոյքները՝ սայլ, անկողին և այլն։ Գիւղերէն ոմանց բնակիչները այնչափ յանկարծակիի եկած էին, որ ամեն ոք իր անձը ազատելու նպատակաւ փախած էր՝ չնայելով հոգեհատոր սիրելիներու։ Փախչողներու թիւը մէկ գիւղէն միւսը մեծ չափեր կը ստանար։ Մարդկային հեղեղ մը կարծես սկսած էր և կը գլէր ու կը տանէր ճամբուն վրայ գտնուած բոլոր գիւղերը՝ զանոնք ամայութեան ու լքումի դատապարտելով։ Կարգը մեզի եկած էր։

Երկու հարիւր տունէ բաղկացեալ գիւղը մէկ ժամուան մէջ ամայութեան դատապարտուեցաւ. միայն մենք մէկ-երկու ուրիշներու հետ կը յամառինք միալ վերջնական ելքի մը սպասելով։ Նախօրդ կռւոյն մէջ խուճապի մատնուած աշիրէթներու խումբերը ի մի հաւաքուելով՝ կը սկսին լերանց ծոցին մէջ գտնուող և տակաւին չգաղթող գիւղերու վրայ յարձակիլ և բնակիչները փախուստի մատնելով ձեռք ինկածները սպանել և միացեալները աւարել։

Երկիցս գիւղին շուրջը դեգերող քիւրդ լրտեսները ձերբակալելով կոզակներուն յանձնելու կը յաջողինք, որոնցմէ մին, հաւանաբար արաբ, կը փորձէ փախչիլ և այդ պատճառաւ խեղճ գ...տապաստ կլինայ կոզակի գնդակէն և սուրի հարուածներէն։

Պատերազմը քայլ առ քայլ մեզի կը մօտենայ և վերջապէս գիւղին փախուստի դիմած օրէն չորս օր վերջ, իրիկնամուտին նահանջող բանակը կանոնաւոր գնացքով մը գիւղը կիջնէ։ Ալ յամառիլ անօգուտ էր. պէտք էր հեռանալ։

Արշալոյսը հազիւ բացուած՝ վեր կելլենք և անհրաժեշտ եղող անկողինները կովերու կռնակին վրայ դնելով, և երեք փոքրերու ձեռքէն բռնած և ամենափոքրը շալկած, դուռը կը գոցենք և վերջին հրաժեշտը տալով նոյն գիշերուան մէջ բոլորովին ամայացած և աւերակ եղած գիւղին՝ արտասուալից աչօք կը հեռանանք, երբ ռուսական զօրքն զբաղած էր շրջակայ բլուրներու վրայ թնդանօթներու զետեղման, ուր, ըստ հայ օֆիցէրի մը յայտարարութեանը, լուրջ ընդդիմադրութիւն տեղի պիտի ունենար։

Մեր փոքրիկ կարաւանը յառաջ խաղալ կը սկսի։ Կէս ժամէն կը հասնինք Երասխ գետին, որ կուրծքը ուռեցուցած, զիգ-զագ գնացքով մը յամրընթաց յառաջ կը խաղայ։ Կը ճեղքենք անոր խռոված կուրծքը, որուն դեռ երկու օր առաջ սրտապատառ մայրեր լալահառաչ յանձնած էին իրենց հոգեհատոր փոքրիկները.... Դժուար է ան-

---

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՅՇԷ ԽԱԹՈՒՆ

ՎԷՊԻԿ

(Քիւրդական իրականութիւնից)

I

Նա դեռ կենդանի է. ութսունամեայ չորացած, համարեա կմախք դարձած այդ պառաւը, երբեմնի փառապանծ ու գեղեցկուհի համարված քիւրդական այդ վիթխարի քաղաքը (տանտիկին)։ Քսան տարի առաջ այդպէս չէր, երբ ես առաջին անգամ տեսայ և ծանօթացայ այդ դժբաղդի հետ. այն ժամանակ նրա մէջքը դեռ չէր կռացել, պահպանել էր որոշ թարմութիւն և համարեա հաճելի արտաքին, որ գրաւական էր նրա անցեալ գեղեցկութեան. հագուստը թէև հին, բայց մաքուր պահած և խնամքով կարկատած։ Բայց այսօր, քսան տարի յետոյ, երբ անակնկալ կերպով կրկին հանդիպեցի նրան, հէնց առաջին հայեացքից նկատելի եղաւ թշուառ պառաւի չարաչար խորտակումը, և յիշողութեանս մէջ վերակենդանացաւ այդ զոհի եղերական պատմութիւնը։ Այսպէս ինչքին պիտի վերագրել այդ վաղահաս անկումը։ «Վաղահաս» եմ ասում, որովհետև Քիւրդստանի օդը, ջուրը և կլիմայական այլ պայմանները մարդուս շուտ չեն ծերացնում։ Հարիւրամեայ պառաւներ և ծերունիներ կան Քիւրդստանում, որ ամենայն կայտառութեամբ աշխատում են դրսի գործերով և զբաղվում երկրագործութեամբ՝ իրանց որդիների և թոռների հետ հաւասար չափով։ Անկասկած է, որ պառաւին ընկճել և միանգամայն խորտակել են իր գլխին եկած սոսկալի դժբաղդութիւնը։

Երկրորդ հանդիպումս այսպէս եղաւ։ Աշնանային ախորժելի մի երեկոյ դուրս գալով իմ բնակարանից՝ իմ վաղեմի ծառայի հետ գնում էի դէպի Մ. գիւղի այգին զբօսնելու. այգու մուտքի մօտ մի փոքրիկ, գետնի մակերևոյթից հազիւ նկատելի թմբի վրա նշմարեցի գետնափոր մի խուց, որի մուտքի առաջ կծկվել էր մարդկային մի արարած, աւելի ճիշդն ասած՝ ցնցոտիների մի շարժուն կոյտ, որը իր կմախքացած գլուխը դրել էր մի տասնամեայ՝ նոյնպէս ցնցոտիապատ աղջկայ գրկում, որը արևի ախորժելի ջերմութեան տակ նայում էր նրա գլխին ու մատները շարժում...

— Այշէն է,—ասաց ինձ ծառան քմծիծաղով, երբ նկատեց, որ ես երկար նայում եմ դէպի այն կողմ։

— Ի՞նչ Այշէ,—հարցրի ես։

— Չե՞ս յիշում, խաթուն Այշէն, Ասլան բէկի զոհը...

— Ա՜հ...,—բացագանչեցի ես զարմացած։

Միևնոյն ժամանակ, յիշողութիւնս ամփոփելով՝ մի ուրախ տրամադրութիւն առաջ եկաւ իմ մէջ։

— Ուրեմն դեռ կենդանի է այդ զոհը. շատ լաւ, ես ուզում եմ տեսնել նրան։ Նա այժմ ինձ շատ հարկաւոր է։

Եւ քայլերս ուղղեցի դէպի այն կողմ։

Ծառան ըստ երևոյթին դժկամ հետևեց ինձ։ Փոքրիկ աղջիկը, նկատելով որ դէպի իրանց կողմն եմ գնում, պառաւի ականջին ինչ-որ փսփսաց և անմիջապէս մի կեղտոտ, պատառոտված ծածկոցով պառաւի գլուխը ծածկեց։ Ես, մօտենալով նրան, բարև տուեցի. նա պաշտպանուող պատասխան տալով՝ ակնապիշ նայեց ինձ։

— Չե՞ս ճանաչում ինձ, խաթ Այշէ։

— Ոչ, ղուրբան։

Ծառան ծանօթութիւն տուեց։ Խե՜ղճ պառաւ. միայն կայծակնահարը կը գործէ այնպիսի մի սարսուռ, ինչպէս որ գործեց թշուառ արարածը. նա մի վայրկեան լուռ մնաց, ապա աշխատեց տեղից բարձրանալ և գրկել ինձ։ Ես ձեռքս ուսի նրա վրա դնելով արգելեցի. պառաւը անշարժ մնաց, նախ սկսեց հեկեկալ և ապա բարձր լաց լինել... Ես մի կերպ հանգստացրի նրան մի քանի մխիթարական խօսքեր ասելով ու ինքս էլ նրանից ոչ հեռու, դէմ հանդէպ նստեցի։ Որքա՜ն էր փոխվել այդ խեղճը. կատարելապէս մսից զուրկ իրանը կռացել, չոգանի ձև էր ստացել. երեսի թուխ մորթը, որ պաճուճապատանի էր նմանում, անհամար կնճիռներով ակօսացած մի օրանգուտանի դէմք, որի վրա պսպղում էին երկու պղտոր բիբեր, որ մարդու վրա երկիւղ էին ազդում։ Ստորին ծնօտը երկարացել էր և թեքվել դէպի բերանը, որը յենել էր երկու ծնկների վրա դրած ձախ ձեռքի ափին ու աջով աշխատում էր ցնցոտիներով ծածկել իր մերկութիւնները։

Նա յաճախ նայում էր ինձ, մերթ քաշում և դէպի երկինք նայում՝ շարունակ կրկնելով «Ալլահ հակկ»... Եւ իրաւունք ունէր պառաւը իմ ներկայութիւնից ուրախանալու։ Քսան տարի առաջ, երբ 5—6 տարի էր, որ պատահել էր նրան այդ ողբերգութիւնը, բոլորից լքված ու մոռացութեան մատնված պառաւին խղճալով մխիթարում ու պաշտպանում էի, տալով նրան հաց և ծխախոտ. ինձ յայտնի էր նրա դառն պատմութիւնը, և հէնց մի անգամ ինքն էր մանրամասն պատմել ինձ։ Ես զբօսանքս մոռացայ. հաճելի էր նորից լսել պառաւի ցաւալի պատմութիւնը իր բերանից և այս անգամ ոչ լոկ հետաքրքրութեանս համար։ Նորից մխիթարական խօսքեր ասելով՝ ծառայի մօտ որքան պատրաստի ծխախոտ կար, բոլորը լցնել տուեցի պառաւի քսակը, փոքրիկ աղջկան առաջարկեցի լցնել պառաւի համար մի լաւ չիբուխ, որը նրա միակ մխիթարութիւնն էր և միևնոյն ժամանակ կերակուրը, այո, կերակուրը. նա անընդհատ ծխելով թէ սնվում էր և թէ... կմախքանում։ Մօտս որքան դրամ ունէի՝ տուեցի որպէս «թիւթուն փուլի» և խնդրեցի նորից պատմել իր ողբերգութիւնը։

— Կը պատմեմ, որդիս, պիտի պատմեմ, քանի որ շունչ կայ մէջս. պիտի պատմեմ, քանի որ այս զոյգ գերեզմանները աչքիս առաջն է. պիտի պատմեմ, քանի դեռ ես կանգուն է Ասլան բէկի առկայծող օջախը, որ մօտ է հանգելու՝ Աստուծոյ կարող զօրութեամբ. պիտի պատմեմ, որ ամբողջ աշխարհը իմանայ և անէծք կարդայ Ասլան բէկի անցեալ և ապագայ թայֆին Ալլահ հակկ։

II

Հաջի Աբդուլլան Մ. գիւղի հարուստ և միևնոյն ժամանակ գիւղի քեօխվան էր. 60-ամեայ մի պատկառելի քեօխվա, որի խօսքը նոյն գիւղի կալուածատէր Ասլան բէկի մօտ երկու չէր լինում. դա մի բացառիկ արտօնութիւն է, որ գիւղի աղան առանձնաշնորհում է իր ստորադաս ծառային թէկուզ քեօխվա պատուանուան տակ. գիւղում այդպիսի մի շնորհի արժանացած անհատը համարեա թէ արդէն կէս-աղա է և հասարակ բայայի մօտ ունի իր պատկառելի դիրքը, որին ստորադաս բայան ամենայն ակնածութեամբ է վերաբերվում։ Յաճախ է պատահում, որ այդ առանձնաշնորհեալ անհատները ի չարը գործ դնելով այդ իրաւունքները՝ ներկայանում են մի-մի ցեցեր, կեղեքիչներ, վաշխառուներ և պատուհասներ առանց այն էլ խեղճ ու թշուառ ստորադասն բայա դասակարգի գլխին։ Բայց Հաջի Աբդուլլան այդ կողմից մի ուրախալի բացառութիւն էր կազմում իր համեստ, անկաշառ և աչքը կուշտ յատկութիւններով։ Նա ժողովրդապաշտ մարդ էր բառիս բուն իմաստով. ամեն մի զուլում, մի անարդարութիւն ազդում էր նրա մարդասէր ջիղերի վրա և որպէս բարեխօս՝ միջնորդութիւն էր անում Ասլան բէկի մօտ, ու միշտ էլ նրա խօսքը յարգվում էր։ Գիւղական համայնքը այդ բոլորը ի նկատի ունենալով՝ սրտի անկեղծ ցանկութեամբ օրհնում էր նրան ու նրա բարիքներին ու հարստութեանը յաւելում ցանկանում։

Քիւրդստանի բայա դասակարգի հարստութիւնը անմիջապէս կապ չունի կանխիկ, հնչիւն դրամի քանակի հետ. փողը կազմում է բայայի երկրորդ բաղդը, եթէ նա երբևիցէ բաղդ է ունենում ունենալ. նրա հարստութիւնը բաղկացած է վարելահողից, լծկաններից, կաթնատու անասուններից, մատակներից, ուղտերից և այլ չորքոտանի կենդանիներից։ Իսկ Հաջի Աբդուլլան շատ ունէր այդ հարստութիւնից. նրա հօտը բաղկացած էր հազար ոչխարից, մատակների ջոկատը քանից ուղ-

կարելի էր նոյն իսկ մէկլի և մեր փոքրերուն քալել այնչափ երկար, բայց ինչ կարելի էր ընել. մէկ ժամ անդիէն գուացող թնդանօթներու ձայները կը ստիպէին մեզ մեր բոլոր ոյժերը հաւաքել և քալել։

— Հայրիկ, յոգնեցանք, ալ չենք կարող քալել,—կը կանչեն փոքրիկները ղառնագին լալով։

Մերթ կը խրախուսեմ, մերթ մին և մերթ միւսը շալկելով քրտնաթոր և կարի յոգնած կը ժամանենք Ծանծաղ գիւղը՝ 7 ժամ շարունակ քալելով։ Այդ գիւղը որոշուած լինելով իբրև կեդրոնական բանակատեղի և յամառ ընդդիմութեան կռուան, կը տեսնենք հարիւրաւոր պաշարաբարձ կառքերու, թնդանօթաձայներու անվերջ երթևեկը, նոր-նոր դիրքերու փութկոտ պատրաստութիւնը և հիւսիսային կողմը մօտաւորապէս հինգ վերստ հեռու լեռնակողերին վրայ թշնամի ոյժերու ճակատումը։ Որովհետև այդ գիւղն ալ իր բնակչութենէն և հարիւրաւոր տուն փախստականներէն բոլորովին պարպուած էր, կորոշենք շարունակել մեր ճամբան՝ մօտադրելով հասնիլ Վարի Ախալիկ, 1½ ժամ հեռու։

Ցառաջացող մութին մէջ վերջապէս դէպի երկինք բարձրացող քանի մը տասնեակ բոցերը գիւղին մօտեցած լինելնիս կը յայտնեն։

Դարմանի կոյտերու վրայ կընկողմանինք վստահաբար և շարժելու գրեթէ անկարող վիճակի մէջ։ Փոքրիկները թէև անօթի, բայց խակոյն խոր քնոյ մէջ կիյնան։ Ձիւծուած ցորենի և գարիի դէզերը ամբողջ գիշերուան մէջ առատ վառելանիւթի տեղ կը ծառայեն, զի խայթող ցուրտին սպառնալիքին ներքև անհնար լինելով քնանալ՝ ստիպուած ենք բոլոր գիշերը մեր խարոյկը վառ պահել և տաքցնել սառելու ենթակայ մեր անդամները։

Արշալոյսի անդրանիկ շողերու հետ կելլենք շարունակելու այդ դժնդակ ճամբորդութիւնը։ Լոյսը ի յայտ կը բերէ նոյն գիւղը ապաստան գտած փախստականներու քանի մը հարիւր ընտանիքները, ի շարս որոց կը գտնենք չորս օր առաջ փախած մեր բարեկամներէն մէկ քանին։ Հիմա մեր անվերջ կարաւանը կը սկսի յառաջ շարժիլ լեռն ի վեր. սոսկալի ցուրտը այտերնիս կաս-կարմիր կը ներկէ։ Կը զգանք ձեռքերնուս ու ոտքերնուս հետզհետէ սառիլը, և ճամբու ամբողջ երկայնութեան կը լսուին հարիւրաւոր ողբաձայն փոքրիկներու աղիողորմ ձայները, որոնցմէ շատերու փափլիկ անդամներ չկրնալով տոկալ ճնշող ցուրտին՝ մայրական բազուկներուն, անոնց հեծկլտուքներու ու ողբերու մէջ կը թողուն այս տխուր ու վշտալից աշխարհը։ Ճամբաներու վրայ գտնուած դէզերը և խոր ձորերը կը ծառայեն անոնց իբր վերջին հանգստարան։ Եւ դեռ բազկի անզօր և սպառնական ձայնը կը յեղյեղէ մեր սառելու մօտ ականջներուն «քալէ՛ քալէ...»։

Ո՛հ, քստմնելի տեսարան։

Կիջնենք Ջիվինի զառիվայրէն, որմէ վեր կը բարձրանան ռուսաց օգնութեան ժամանող մեծկակ ոյժեր։ Վերջապէս կը մտնենք Քեօթէկ՝ Թիւրքական սահմանագլխի վերջին հանգրուանը։

Մեր այցելած Թիւրքական ուրիշ կեդրոններէն շատերու նախանձը շարժելու աստիճան կառավարական գեղեցիկ հաստատութիւններ, զօրանոցներով, թղթատարական և հեռագրական կոկիկ շէնքերով, ճոխ խանութներով օժտուած այս գիւղաքաղաքը իր դիրքին շնորհիւ տարուէ տարի մեծ կարևորութիւնը կը ստանար և աւելի ընդարձակուելու սահմանուած էր։

Սոսկ քանի մը ամիս առաջ քառորդ ժամ հեռաւորութեան վրայ արշալոյսի աղջամուղջի մէջէն Խաչն ու Մանիկը կողջունէին զիրար և կը ժպտէին իրարու գոգցես. այս անգամ Մանիկը իր երեսը ամպերուն ետև ծածկած էր....։ Կարելի էր չյուզուիլ տեսնելով ամբողջ ճամբային վրայ, նոյնպէս հոս՝ ռուս մեծահոգի և ազնիւ զօրքին համակրանքն ու վերաբերմունքը փախստականներուն հանդէպ։ Կոզակներու ձիերը շատ անգամ տրամադրելի էին յոգնածներուն, իսկ մուշտակները՝ ցրտահարներուն։ Երբ կանցնէինք Քեօթէկի մէջէն, մեր և ռուսահայ բոլոր փախստականներու գրպանները և գոգերը շաքարով, հացով և սուխարիով ծանրաբեռնուած էին։

Հետզհետէ հազարներու հասած կարաւանը վերջապէս կը ժամանէ Սարիղամիշ և անկէ շրջակայ գիւղերը, իսկ մենք կը շարունակենք մեր ճամբան մինչև Ղարաղալա, ուր արդէն ապաստանած էին մեզմէ առաջ 5 տուներ. ի վերջոյ այդ թիւը 12-ի հասաւ՝ ընդամենը 100 անձով։

Վերջապէս գոռոզ և յանդուգն թշնամւոյն պարտումը տեղի կունենայ յայտարարելով անգամ մը ևս ի լուր աշխարհի ռուս քաջարի բանակին զինուց պանծալի յաղթանակը։ Դարձեալ ի նկատի ունենալով հազարաւոր փախստականներու և պատերազմի առիթով հսկայական պէտքերը, որոնց ու կանանց և մինչև իսկ փոքրիկներու մասնակցութեամբ աւելի քան 350 ր. կը հաւաքուի Ղարաղալայի մէջ. այդ գումարէն 120 րուբլի կը յատկացուի Կարմիր Խաչի Ընկերութեան, իսկ մնացեալ գումարը յատուկ յանձնախումբի տրամադրութեան ներքև կը դրուի՝ գիւղիս մէջ ապաստանած գաղթականներու պէտքերը հոգալու համար։

Բայց թէ այդ բռնաւոր, սուրի, հուրի և բռնաւորութեան ժանիքներէն խուսափող և շրջակայ գիւղերն ապաստանած հազարաւոր թշուառները, որոնց ճակատին բաղդը «փախստական» դժխեմ անունը դրոշմեց, ինչպէս կապրին և ինչ կերպ կը հոգացուին, ես պիտի անդրադառնամ ուրիշ անգամ։

Ղարաղալա Արշակ Գ. Չիլեան

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

—o—

ՌՈՒՍ-ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՌՈՒՍ-ԱՒՍՏՐԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)

15 ապրիլ

ՊԵՏՐՕԳՐԱԴ.— Պաշտօնական։ Գերագոյն Զօրահրամանատարի շտաբի կողմից.

Ապրիլի 11-ին թշնամի զօրամասերը եռանդուն գործունէութիւն ցոյց տուեին Տելզիտ-Շավլի ուղղութեամբ և Ռուբրուրգից դէպի Նէման ընկած տարածութեամբ։

Նէմանից արևմուտք ի նպաստ մեր ընդհարումներ են։ Կալվարիի և Օսովեցի մօտ թնդանօթաձգութիւն է։ Օրժից գետի երկու ուղղութեամբ ապր. 14-ի առաւօտից գերմանացիք յարձակումներ էին գործում։ Մենք աջողութեամբ վանեցինք այդ յարձակումները։

Մլավայի երկաթուղու արևմտեան կողմում մենք նոյնպէս վանեցինք թշնամու առաջապահ գնդերի յարձակումը։

Կարպատներում, Ուժոկի շրջանում մենք ապր. 13-ին և լոյս 14-ի գիշերը վանեցինք թշնամու առանձին յարձակումները Լուբնեա և Բուտլա գիւղերի մօտ։ Թշնամին խոշոր կորուստներ կրեց մեր խումբերի մէջ։

Ստրիյի ուղղութեամբ շարունակւում են յամառ կռիւներ.

Կոզիուվկից դէպի հարաւ թշնամին ապրիլի 13-ին գրոհ տուեց Կոզիուվկա-Գոլովեցկօ զօրաճակատի վրա, բայց մենք մեր սուինային աջող հակայարձակումներով վանեցինք նրան։

ՖՐԱՆՍ-ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ԱՆԳԼՕ-ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)

14 ապրիլ

ԼՕՆԴՕՆ.—Ֆրէնչը հաղորդում է, որ երէկ գերմանացիների բոլոր յարձակումները Իպրի հիւսիս-արևելեան մասում վանվեցին։ Ցերեկով մենք յարձակման դիմեցինք և ա- [illegible]

ՓԱՐԻԶ.—Պաշտօնական՝ ցերեկվայ ժամը 3-ից. «Մենք ամրացրինք մեր դիրքերը Իպրի հիւսիսում, նաև Մաասի աջ ափում և շարունակեցինք այստեղ առաջանալ։

«Գարտմանս Վէյլեր դիրքը, որ գերմանացիք խլեցին մեր ձեռքից, նորից անցաւ մեզ նոյն օրվայ երեկոյեան»։

Պաշտօնական երեկոյեան հաղորդագրութիւն. «Իպրի հիւսիսային մասում մեր և անգլիական զօրքերը շարունակեցին առաջանալ, ձեռք ձգելով շատ գերիներ, ռազմանիւթ և գնդացիրներ։ Էպարժ-Սէն-Ռեմի զօրաճակատում, Կոլեօն խրամատների մօտ թշնամու երկու յարձակումը բոլորովին վանվեցին, և կուի դաշտում, մի օֆիցերի վկայութեամբ, թափված են եղել մօտ 1000 գերմանացու դիակ։ Մենք յարձակման դիմեցինք և առաջանում ենք։ Նրանից յետոյ, երբ մենք նորից գրաւեցինք Գարտմանս-Վէյլերը, մենք առաջացել ենք 300 մետր»։

Ցերեկվայ պաշտօնական հաղորդագրութիւնը յայտնում է, որ Իպրի հիւսիսում մենք շարունակեցինք առաջանալ, ձեռք ձգեցինք 6 գնդացիր, 2 ռմբաձիգ, շատ ռազմանիւթ և մի քանի հարիւր գերի։ Թշնամու կորուստներն ահագին են։ Մաասի աջ ափում մենք շարունակեցինք առաջանալ, գրաւելով մօտ մի կիլոմետր տարածութիւն։ Մենք թշնամուն պատճառեցինք չափազանց ծանր կորուստներ և ոչնչացրինք մի հրետանի։

ՍՏՕԿՀՕԼՄ.—Շտուտգարդից տեղեկացնում են, որ երէկ առաւօտ ֆրանսիական մի բիպլան, Օբէրնդորֆի վրա թռիչք կատարելու ժամանակ, ռումբեր նետեց Մաուզէրի թնդանօթային գործարանի վրա. ըսպանվել են 6 մարդ. գործարանը վնասվել է։

ԾՈՎԻ ՎՐԱ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)

14 ապրիլ

ԲՐԻՆԴԻԶԻ.—«Լէօն-Գամբէտտա» յածանաւը ջրասուզվեց ականից գիշերով Սանտա-Մարիա Դիլէկուկայից 20 մղոն հեռու։ Նաւաստիների մի մասին ազատեցին Սանտա-Մարիայի լողացող փարոսի նաւակները և իտալական ականանաւերը։ Բոլոր հականականաւերը Բրինդիզից և Օրանտոյից մեկնեցին և սկսեցին որոնել խեղդվողներին։ Ներկայումս բժիշկների հսկողութեան տակ են յածանաւից ազատված 108 հոգին, որոնցից 5 վիրաւոր են։ Նաւաստիները յանկարծակիի եկան քնած ժամանակ և առանց ջրի էին։

ՍՏՕԿՀՕԼՄ.—Շվեդական «Դէնարիկ» շոգենաւը քարածուխով Անգլիայից գնալիս՝ կպաւ ականի Ալանդեան կղզիների մօտ և խորտակվեց։ Մի քանի ուրիշ շվեդական շոգենաւեր, որոնք նոյնպէս մեկնել էին Անգլիայից դէպի Շվէցիա, բռնվել են գերմանացիներից։ Մամուլը գրգռված քննում է այդ դէպքերը, որոնք սպառնում են շվէդական արդիւնաբերութեանը։

ՀԱՄԱԵՒՐՕՊԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՇՈՒՐՋԸ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)

15 ապրիլ

ՊԵՏՐՕԳՐԱԴ.— Մինիստրի խորհուրդը յատկացրեց մի միլիոն րուբլի՝ մատակարարական ու սերմացուի օգնութիւն ցոյց տալու Կովկասում, պատերազմից վնասված ազգաբնակութեանը։

Ներքին գործերի մինիստրի բնակարանում, հոֆմէյստեր Մակլակովի նախագահութեամբ, կայացաւ մինիստրութեան բարձրաստիճան պաշտօնեաների խորհրդակցութիւն—Լեհական Թագաւորութեան մէջ զեմստվոյին բարենորոգում մտցնելու հարցի առիթով։

ՄՕՍԿՎԱ.— Ապրիլի 29-ին Մոսկվայում գումարվում է հասարակական միութեան գործիչ-բժիշկների համագումարը՝ մշակելու ձեռնարկումների պլան վարակիչ հիւանդութիւններ երևալու դէպքում։

ՀՌՈՄ.— Քաղաքական շրջաններում խօստացողս քննում են Բիւլօվի նոր փորձը, որ յոյսը կտրելով համաձայնութիւն կապելու իտալական կառավարութեան հետ, աշխատում է իր գործակալների միջոցով տարածել չէզոք լրագիրների, նոյն իսկ սոցիալիստական «Աւանտի» լրագրի մէջ կաբինէտին վարկաբեկող լուրեր։

ԼՕՆԴՕՆ.— Նէպալի պրեմիեր-մինիստրը նուիրեց Գէօրգ թագաւորին մի հրետանի և 31 գնդացիր։ Թագաւորը շնորհակալութիւն յայտնեց նուիրատուին, յայտնելով նրան, որ թնդանօթները կուղարկվեն Ֆրանսիա անգլիական զօրքի համար։

ՄՕՍԿՎԱ.— Բէլգիական պատուիրակութիւնը զիտեց մայրաքաղաքը և ներկայ եղաւ Մեծ թատրոնի ներկայացմանը։ Ի պատիւ պատուիրակութեան պալատական վարչութեան կառավարչի մօտ կայացաւ նախաճաշ։

ՊԵԿԻՆ.—Հաղորդում են, որ մոնղոլ աւազակները սպանել են գերմանացի կապիտան Պաշէնհէյմին և նրա գործակիցներին. դիակները այրել են։

ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՊԱԼԱՏՈՒՄ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)

14 ապրիլ

ԼՕՆԴՕՆ.— Պատասխանելով անգլիական գերութեան մէջ գտնվող գերմանական ստորջրեայ նաւերի նաւաստիների մասին ուղղած հարցապնդման, Չէրչիլը ասաց, որ մինչև փետր. 5-ը բռնված գերիներին ցոյց տրվող վերաբերմունքը նոյն է, ինչպէս և սովորական պատերազմական գերիների հետ, բայց կառավարութիւնը չէ կարող ճանաչել նրանց, որոնք սիստեմատիկ կերպով զբաղվում են նաւերն առանց վաղօրօք զգուշացնելու ջրասուզելով և որոնք չեն խնայում մարդկային կեանքը։

Չէրչիլը յիշեցրեց «Օրիօլէ» նաւի հետ պատահած դէպքը, որ գերմանացիք ջրասուզեցին գիշերով ամբողջ նաւաստիների հետ, նաև ականներով ձկնորսական նաւերի խորտակելու մասին և ասաց. «Քանի գերմանացիք կը գործադրեն այդ ձևերը, կառավարութիւնը կը զատէ գերմանական ստորջրեայ նաւերից վերցված գերիներին։ Անհրաժեշտ է հրապարակով խայտառակութեան սիւնին գամել կուի բարբարոս ձևերը, որպէսզի դրանք մեթոդ չը դառնան կուող պետութիւնների կողմից։ Ինչ տեսակ էլ որ բռնութիւններ գործադրվեն քաջարի անգլիացիների վրա, որոնցից գերմանացիք հնարաւորութիւն ունեն վրէժ լուծել, այդպիսի անգլիացիների համար սփոփանք կը լինի այն գիտակցութիւնը, որ նրանց, ինչպէս զինուորների, չի կարելի ոչ մի բանում մեղադրել։ Գերմանիայի գործադրած բռնի միջոցները՝ անգլիացի օֆիցերների դէմ՝ ոչ մի դէպքում չեն կարող ստիպել անգլիական կառավարութեանը խուսափել մարդասիրական ու արդարացի գործելակերպից»։

Ասկվիթը նոյն հարցի առիթով ասաց. «Բոլոր տեղեկութիւնը կոշմար է ներկայանում։ Գերիների հետ վարվելը պէտք է ընդունել անհամեմատ ամօթալի երևոյթ անգամ պատերազմը վարելու գերմանական եղանակի ժամանակ։ Երբ պատերազմը վերջանայ, մենք չը պէտք է մոռանանք այդ սարսափելի խառութիւնները, այդ ոճիրները։ Մեր պարտականութիւնը կը լինի նոյնպիսի պատիժ սահմանել նրանց համար, որոնք կրեւան յանցաւորներ»։

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՇՈՒՐՋԸ

◆ Ռումանիան և երեակ համաձայնութեան միջև բանակցութիւններն առաջ են գնում աջողութեամբ։ Հաւանօրէն ստանալով բաւարարութիւն իր ներկայացրած պահանջների դիմաց, Ռումանիան հանդէս կը գայ յօգուտ երեակ համաձայնութեան։

◆ Սերբիայից հաղորդում են, որ հին զինուորակոչութեան ժամանակների զինուորները ժամանակաւորապէս արձակված են դաշտային աշխատանքների համար։

◆ «У. Р.»-ի ասելով, վերջերս գերմանացիք մեր խրամատներում կոչեր են ցրում, որոնց մէջ ասված է. «Մի կրակէք, երկու շաբաթ յետոյ կը կնքվի հաշտութիւն։ Հաշտվեցէք մեզ հետ»։

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

—o—

ԹԱԳԱՒՈՐ ԿԱՅՍՐԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)

15 ապրիլ

ՊԵՏՐՕԳՐԱԴ.—Պաշտօնական։ Կայսերական Պալատի մինիստրի հեռագիրը.

Օդեսսայում Թագաւոր Կայսրի ներկայութեամբ զօրահանդէս տեղի ունեցաւ Կուլիկովեան դաշտում։ Ապա Կայսրը այցելեց զինուորական և Կարմիր Խաչի լազարէթներում պառկած վիրաւորներին։ Թագաւոր Կայսրը դրանից յետոյ բարեհաճեց մեկնել կայարան, ուր Նորին Մեծութեանը բաղդ ունեցաւ ներկայանալ Նախիջևան-Բեսարաբիայի հայ-լուսաւորչական թեմի առաջնորդ Ներսէս արքեպիսկոպոսը։ Սալօն-վագօնում նախաճաշելուց յետոյ, ժամը 3-ին Կայսրը մեկնեց Օդեսսայից։

Բոլոր յետագայ կայարաններում ամբոխները ողջունում էին Թագաւոր Կայսրին։

Օդեսսայի քաղաքագլխի ճառին Թագաւոր

տերի ղաթարը՝ հինգից (ղաթարը 7 հաշւելով), գոմէշների և կովերի մի ամբողջ նախիր, ոթն զոյգ լծկան եզներ և ցուլեր և այլն. դա մի հսկայական հարստութիւն է մի բայի համար, թէկուզ քեօխվա լինի այդ բայն։ Եւ այդ հարստութեան շնորհիւ՝ ոչ միայն խոնարհվում էր ստորին բայն քեօխվայի առաջ, այլ և Ասլան բէկը ինքը կամայ-ակամայ առաջ էր քաշում նրան և յարգում, թէև միշտ նրանից օգտվում էր և միշտ որպէս շահի աղբիւր ծառայեցնում իրան։

Հաջի Աբդուլլան յայտնի էր և տնային սարք ու կարգի կողմից։ Բացի այն, որ բնակարանը աւելի բարձր դիրք ունէր գիւղական բոլոր խրճիթներից, այլ և բաղկացած էր մի քանի բաժանմունքից։ Առաւելապէս աչքի էր ընկնում նրա օդան—հիւրասենեակ—որի առաւելութիւնը միւս բաժանմունքներից այն էր, որ թօնիր չունէր և առանց սիւնի էին, ինչպէս մի սովորական սենեակ. վերին պատի ճակատում ունէր մի բուխարի, որը ձմեռվայ օրերում ծառայում էր որպէս վառարան։ Ցատակի ամբողջ երկարութեամբ պատերի տակ փըռված էին երկու գունաւոր և ճաշակով պատրաստած թաղիքէ քանարաներ, իսկ մէջ տեղի տարածութիւնը մերկ էր, մի սովորութիւն, որ ընդհանուր է Քիւրդստանում, մանաւանդ ամարային տաք ամիսներում, որ միշտ ջրջրած և մաքուր աւլած են պահում։

Սենեակը ունէր մի հատ լուսամուտ, որի փեղկերին ապակիների փոխարէն կպցրել էին սպիտակ թուղթ և ձիթով օծել՝ աւելի լոյս թափանցելու համար։ Բազմաթիւ պատուհանների, թաղչաների վրա շարված և ի ցոյց էին դրված զանազան տեսակի ամանեղէններ՝ պնակներ, ափսէներ, քասաներ, գդալներ, բաժակներ, մեծ ու փոքր շիշեր, թեփշիներ և այլ յախճապակեայ անպէտք իրեր, որ տարիներ շարունակ ծառայում էին միայն փոշեպատ լինելու դատապարտված։ Եւ այդ բացառիկ հիւրասենեակը առանձնապէս իր խոշոր ազդեցութիւնն էր թողել գիւղի համայնքի վրա իր շքեղ և ճոխ կահաւորութեամբ։ Միւս բաժանմունքները այնքան էլ գովաբանելու արժանաւորութիւններ չունէին։ Դրանք նոյն գիւղական թօնրատներն էին, ինչ որ մի-մի հատ ունէին և միւսները. միայն Հաջու այդ տեսակի տունը երկու հատ էր՝ երկյարկական բաժանմունքներով և մի առաւելութիւնն էլ այն էր, որ մեծ թօնրատան վերևի մասում բացված էր մի ուռած հարզալ, ամբողջ ընտանիքի քնելաշորերը, որի վրա տարածել էին մի երկար և նախշուն կապերտ։ Եւ դեռ չենք հաշւում շղթայակապ մեծ-մեծ կաթսաներ, խմորի տաշտեր, մատուցարաններ, մեծ-մեծ խնոցի թուլուղներ, կովկիթներ և այլն և այլն, որոնցից զուրկ էին միւս գիւղացիները և կամ ունէին դրանց փոքր տեսակները։

Այդ ճոխ ու շէն տանը աւելի շուք էր տալիս Հաջի Աբդուլլայի ամուսինը՝ խաթուն Այշէն, մի վեհանձն ու ժիր տանտիկին, որի շուրջն էր հոլովվում այդ տան կեանքն ու գործունէութիւնը։

Այշէ խաթունը 40-ը անց կացրած մի պարթև, միջակից աւելի գեր և սիրունատես տանտիկին էր, իր ամուսնուց աւելի բարի ու մարդասէր, և ամենայն իրաւամբ ժառանգել էր գիւղի համայնքից «խաթուն դայէ» (տիկին մայրիկ) պատուանունը։ Նրա դուռը բաց էր ամեն մի գիւղացու համար գիւղացիք ամեն օր օգտվում էին նրա առատ թանից ու մածնից, կենսական մի անհրաժեշտ պիտոյք՝ առանց որի քիւրդը ապրել չի կարող. թան ու մածուն, ահա քիւրդերի դառն հոգսերից առաջինը. և երբ այդ ունեցաւ, նա կատարեալ բաղդաւոր է և անհոգ ու միշտ օրհնում է նրա մատակարարողի կեանքն ու հարստութեան աղբիւրը։

Այշէ խաթունը, լաւ զգալով այդ կենսական պիտոյքի հզօր նշանակութիւնը, տալիս էր առատ ու անխնայ և միմիայն նրանց՝ որոնք իրաւապէս չունէին։ Եւ խաթունը քանի գնում՝ սիրվում ու յարգվում էր գիւղի մանաւանդ չքաւոր դասակարգի կողմից։

Հաջի Աբդուլլան ունէր և երեք հսկայական որդիներ, որոնք անդադար զբաղված էին դրսի գործերով՝ մի տասնեակ վարձու ծառաների գործակցութեամբ, որոնք հերկում էին վարելահողերը, հնձում, կալսում և ամբարում ձմեռվայ պաշարը՝ թէ իրանց և թէ չորքոտանի կենդանիների համար։ Ոչխարների փարախը և ուղտերի գոմը գտնվում էր գիւղից մի վերստաչափ հեռաւորութեան վրա, որոնց խնամում ու պահում էին հովիւներն ու ուղտապանները։

Որդիներից երկու մեծերը՝ Քասումն ու Քէյքաւուսը արդէն ամուսնացած էին և զաւակների տէր եղած. դրանց ամուսինները՝ սիրունիկ Զլէյխան ու Խաջէն արդէն գտնվում էին Այշէ խաթունի հրամանի տակ, ու՝ որպէս մարմնացած հնազանդութիւն՝ մեքենայի ճշտութեամբ իւրաքանչիւրը կատարում էր իր օրվայ պարտականութիւնները. միայն փոքր որդին՝ Ռաշիդը դեռ չէր ամուսնացել. նա նշանված էր, և պատրաստվում էին հարսանիքը անելու, որի համար Հաջի Աբդուլլան և Այշէ խաթունը մտածում էին որքան կարելի է արտակարգ շուք տալ այդ հարսանիքին...

III

Քիւրդստանում ամուսնութիւնը փողով է կատարվում, կամ թէ փոխանակութիւն է լինում աղջիկը աղջկայ հետ. այդ դէպքում ես յաճախ չէ պատահում, որ երկու աղջիկ հաւասար արժէք ունենան. մէկը միւսից եթէ աւելի սիրուն արտաքին ունի՝ աւելի թանգ արժողութիւն ունի, և տգեղ աղջկայ տէրը պիտի մի բան աւել տայ, որ փոխանակութիւնը կատարվի երկու խնամիների միջև։ Այդպիսի դէպքում սակարկութիւնը վերջանում է կամ մի քանի թուման փողով և կամ, եթէ հակառակ կողմը փող չի ունենում, հաշտութիւնը կատարվում է անասունի վրա. տգեղ աղջկայ տէրը տալիս է սիրուն աղջկայ տիրոջ մի ձի, կամ մի գոմէշ, կամ հրացան և կամ թէ մի աւանակ, և դրանով խնամախօսութիւնը վերջանում է ու քաբինը կտրվում, որից յետոյ մի քանի օրվայ ընթացքում հարսանիքի պատրաստութիւնը տեսնելով՝ հարսները փոխադրվում են՝ երկուսն էլ միաժամանակ հարսին ձի նստեցնելով գալիս են հակառակ ուղղութեամբ և կէս ճանապարհին իրար հանդիպելով փոխանակվում են և իւրաքանչիւրը իր հարսը տանում է իր տունը։ Միւս տեսակը, եթէ փոխանակելու աղջիկ չը կայ մէջտեղ, խնամախօսութիւնը կատարվում է փողով. սակարկվում է այնպէս, ինչպէս մէկը մի ոչխար իր է տալիս բազար ծախելու. տէրը թանգ է ասում, գովաբանում է իր ապրանքը, այսինքն նրա գեղեցկութիւնը և այլն. գնողը էժան է տալիս, թերութիւններ է երևան հանում, մինչև որ այդ առևտրով հրաւիրված աղսախկալները մէջ են ընկնում և հաշտեցնում։ Ենթադրենք, թէ խնդիրը վերջացրել են 50 թումանով. գնողը այդքան փող չունի, միայն 25 թուման ունի կանխիկ. մնացորդ 25 թումանի համար աղջկատէրը համաձայնվում է ապրանք տալու. դարձեալ աղսախկալները մէջ են ընկնում և գործը վերջացնում մի քանի անասուններով ու խնամախօսը վերջացնում։

Մեր պատմութեան ժամանակ, այն է՝ 80-ական թուականների վերջին քառորդում, աղջիկը ներկայիս բարձր արժէքը չունէր Քիւրդստանում. 15 թումանից սկսած մինչև 50 թուման աղջկայ արժէքն էր, նայած գեղեցկութեան աստիճանին։ Հաջի Աբդուլլան իր Ռաշիդի համար գնել էր դրսից, Մուքրիանի սահմաններից շատ հեռու գտնվող Սարդաշտ լեռնային և անտառապատ գաւառից մի շատ գեղեցիկ և քաջագործութիւններով համբաւ ստացած աղջիկ. բացի 200 թուման փողից՝ նաև վերադիր տուել էր մի ուղտ, մի ցուլ և մի հրացան... մի արտակարգ արժէք՝ որ բոլոր Մուքրիանի մարդկանց, նոյնիսկ աղաները զարմանք էր պատճառել՝ թէ դա ինչ գեղեցկութեան և առաւելութեան տէր պիտի լինի, որ 10 աղջկայ արժէք է հանել։ Ասլան բէկը անհամբեր սպասում էր այդ եզակի անունի հանած աղջկան տեսնելու և ստուգելու իր իսկ աչքով և անգամ... շօշափմամբ։

Հաջի Աբդուլլայի դիրքը և հարստութեան համբաւը աւելի տարածվեց և մարդիկ աւելի սկսեցին պատկառել նրա ներկայութիւնից։ Սակայն, դժբաղդաբար թէ բարեբաղդաբար, Հաջին բաղդ չունեցաւ ոչ իր հարսին տեսնելու և ոչ էլ Ռաշիդի հարսա-

կայսրը բարեհաճեց ասել.

Սրտանց շնորհակալ եմ Օդեսայի հասարակական ինքնավարութեան սիրոյ և հպատակութեան զգացմունքների և աղ ու հաց մատուցանելու համար, մանաւանդ քաղաքի առատ նուիրաբերութեան համար՝ յօգուտ մեր հիւանդ ու վիրաւոր զօրականների։ Հաղորդեցէք քաղաքի ազգաբնակութեանը Իմ անկեղծ շնորհակալութիւնը և ուրախութեան զգացմունքը Օդեսա այցելելուս առիթով։

Ողջունելով Թագաւոր Կայսրին կայսրանում, քաղաքագլուխը զեկուցեց Նորին Մեծութեանը, որ քաղաքային ինքնավարութիւնը որոշել է կառուցանել վիրաւոր և հիւանդ զօրականների համար բուժարաններ և յատկացրել է աշխատանքների համար այս տարի 150,000 րուբլի և մի միլիոնից աւելի՝ ապագայում։

Թագաւոր Կայսրը հրամայեց քաղաքապետին հաղորդել Օդեսայի ազգաբնակութեանը Բարձրագոյն շնորհակալութիւն Նորին Մեծութեան քաղաքում գտնված միջոցին տիրող օրինակելի կարգ ու կանոնի և սրտագին ընդունելութեան համար։

Թագաւոր Կայսրը Օդեսայից բարեհաճեց այցելել Նիկոլայեվ քաղաքը։ Կայսրանում, դիմաւորեցին բարձրաստիճան պաշտօնական անձինք և քաղաքացիական պատգամաւորութիւններ։ Այստեղ ևս եղան դրամական նուիրաբերութիւններ։ Ազգաբնակութիւնը, զօրքը և աշակերտութիւնը ընդունեց Կայսրին ցնծագին «ուրա» բացագանչութեամբ։ Երաժշտախումբերը նուագեցին ազգային օրհներգը։ Կայսրն այցելեց ռուսաց նաւաշինարարական ընկերութեան գործարանը, ուր դիտեց աշխատանքները։

ՊԵՏՐՕԳՐԱԴ.—Պաշտօնական։ Կայսերական Պալատի մինիստրի հեռագիրը.

Այն գնացքը, որով ճանապարհորդում է Թագաւոր Կայսրը, կանգ առաւ հարաւ-արևմտեան երկաթուղու Զոլոչևնոյօ կայարանում, Պրոսկուրով կայարանի մօտ, Կամենէց-Պոդոլսկ քաղաքում։

Ամենուրեք ներկայացան պատգամաւորութիւններ պաշտօնական հաստատութիւնների, հոգևորականութեան, գիւղացիութեան, վաճառականութեան կողմից և Նորին Մեծութեանը յանձնեցին դրամական նուիրաբերութիւններ պատերազմական ծախքերի համար։

Կամենէց-Պոդոլսկում Նորին Մեծութիւնն այցելեց կազանի ս. Աստուածամօր տաճարը և լազարէթը։

ԱՒՍՏՐՕ-ԻՏԱԼԱԿԱՆ ՄԻՋԱԴԷՊ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)
15 ապրիլի

ՀՌՈՄ.—«Ջիօրնալէ-դ'Իտալիան» ստացաւ հեռագիր Ջարում՝ ապրիլի 8-ին, իտալական հիւպատոսի և աւստրիական մաքսատան պահակախմբի կապիտանի միջև տեղի ունեցած միջադէպի մասին։

Կապիտանը զինւորների հետ մտել է իտալական պոստային «Գալիպոլի» շոգենաւը ապրանքը նայելու պատրուակով, բայց կամեցել է իրոք խուզարկութիւն կատարել։

Իտալական հիւպատոսը բողոքել է և մի քանի անգամ խնդրել է աւստրիական ատրիկանութեանը հեռանալ շոգենաւից։ Օֆիցերից մերժում ստանալով, հիւպատոսը անձամբ դիմեց բողոքելու իշխանութիւններին և պահանջեց անյապաղ ներողութիւն։ Աւստրիական իշխանութիւնները կարգադրեցին, որպէսզի օֆիցերը իջնէ շոգենաւից։ Հիւպատոսի պահանջով, աւստրիական կապիտանը իշխանութիւնների ներկայութեամբ պէտք է լսէր պաշտօնական պարսաւանք իր վարմունքի առիթով։

Հիւպատոսը այդ միջադէպի մասին տեղեկացրեց իր կառավարութեանը։

ՉԻՆ-ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)
14 ապրիլի

ՏՕԿԻՕ.—Ժողովրդական դիպլօմատիայի ընկերութեան ժողովը, պարլամենտական գործիչների մասնակցութեամբ, ներկայացրեց արտաքին գործերի մինիստրութեանը հետևեալ բանաձևը.

«Եապօն ժողովուրդը թոյլ չի տայ նորանոր զիջումներ անել Չինաստանին և պահանջում է անյապաղ ու վերջնականապէս լուծել չինական հարցը»։

Պաշտօնական «Ռոցին» յայտնում է, որ ճապօնական կառավարութիւնը վճռել է, Չինաստանից անհրաժեշտ պատասխան ստանալու դէպքում, ձեռնարկել պահանջների ինքնուրոյն քննութեան։ Պատասխանատուութիւնը խախտելու պատասխանատուութիւնը ծգվում է Չինաստանի վրա։

ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆՈՒՄ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)
14 ապրիլի

ԹԷՀՐԱՆ.—Մէջլիսի ցերեկվայ նիստը չը կայացաւ և յետաձգվեց, որովհետև մինիստրնախագահը անհրաժեշտաբար խոր հրդակցուել է պատգամաւորների հետ, որպէսզի ժողովրդական յուզմունքը խափանելու համար շահն-շահի բանկը վերսկսէ արծաթ բաց թողնելը։

Վերջին ամիսները գերմանացիք ամենուրեք Պարսկաստանում համաչափ ու վարպետ աշխատանք կատարեցին, ուղղված՝ դուրս հանելու արծաթ անգլիական բանկից, որի պաշարը լրացնելը դանդաղ է առաջ գնում երկրի ընդհանուր դրութեան և ճանապարհների հաղորդակցութեան վատնգաւոր լինելու պատճառով։ Մեր հակառակորդների նպատակն է—առաջ բերել Պարսկաստանում շարժում ընդդէմ Անգլիայի և Ռուսաստանի, յուսալով թէ այդ շարժումը կը տարածվի նաև այլ մահմէդական երկիրների վրա։

Մէջլիսն ընդունեց այն օրէնքը, որ իրաւունք է տալիս շահն-շահի բանկին երկու ամսվայ ընթացքում ամեն օր արծաթ փոխանակել 10,000 թումանի։

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Պետ. Հեռ. Գործ.)
15 ապրիլի

ԿԻԵՎ.—Ելեքտրաքարշի վագօնում կալանաւորվեց քահանայի զգեստ հագած փախստական աւազակ Կրիվուշան, որ կատարել է մօտ 30 սպանութիւն։

ՊԵՏՐՕԳՐԱԴ.—Քաղաքային դումա որոշեց գնել Պետրօգրադում գործող բոլոր երեք էլեքտրական ձեռնարկութիւնները։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՑՈԴՈՒՏ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԱՏԻ

Ստացանք Թիֆլիսում՝ լուսանկարիչ Սրմբատեանից՝ ուղարկելու Նուպար-փաշայի նախագահութեամբ գործող Ազգային Հանգանակէչ Ցանձնախմբին 10 րուբլի։

ԿՌԻՒ ԿԵԱՆՔԻ ԹԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԴԷՄ

Նոր սպառողական ընկ. Թիֆլիսում

Հասարակական Կլուբի նախաձեռնութեամբ և Մ. Բերբերեանի նախագահութեամբ չորեքշաբթի, ամսիս 15-ին, նոյն կլուբի շէնքում տեղի ունեցաւ մի բազմամարդ խորհրդակցութիւն, որը զբաղվեց սպառողական մի խոշոր ընկերութիւն հաստատելու և նրան կից սպառողական խանութ բանալու խնդրով։ Խորհրդակցութեանը մասնակցում էին Թիֆլիսի քաղաքային ինքնավարութեան, գիւղատնտեսական ընկերութիւնների, մի քանի բանկերի և այլ հաստատութիւնների ներկայացուցիչներ և մօտ 30 հոգի գիտակ յատուկ հրաւիրված անձինք։

Խորհրդակցութիւնը, որ տևեց մօտ երեք ժամ, հանգաւ հետևեալ եզրակացութիւններին։ Ի նկատի ունենալով որ շուկայում ներկայումս տիրող կենսական և այլ մթերքների ու ապրանքների գները չափից դուրս թանգացել են, անկախ պատերազմից, շնորհիւ առևտրականների և միջնորդների ակնյայտնի սպեկուլիացիայի, որ քաղաքում չը կան յատուկ կազմակերպութիւններ, որոնց իրանց մրցմամբ ազդէին գների արհեստական բարձրացման վրա, որ ներկայ դրութիւնը խոր կերպով ազդում է քաղաքային սպառողների տնտեսական դրութեան վրա և որ դա գնալով ընդունում է աւելի և աւելի սուր կերպարանք, որի դէմ անհրաժեշտ է կռւել, որոշվեց ա) հիմնել Թիֆլիսում սպառողական խոշոր ընկերութիւն և նրան կից խանութ, 2) լայն պրոպագանդա մղել քաղաքացիների բոլոր խաւերում այդ գաղափարը արծարծելու համար, գ) սպառողական ընկերութեան անդամների թիւը հասցնել հէնց այժմ ոչ պակաս 1000 հոգու, դ) անդամակցական վճարը անել 10 ր. և մուտքի վճարը 2 ր., դ) ապրանքները ծախել կանխիկ դրամով, ե) ընդօրինակել սպառողական ընկերութիւնների նորմալ կանօնադրութիւնը, անմիջապէս դիմել կառավարութեանը հաստատել տալու կանօնադրութիւնը և գ) կանօնադրութեան հաստատումից և ընդհանուր ժողովի որոշումից յետոյ խկոյն սկսել ընկերութեան խանութների բացումը քաղաքիս զանազան մասերում։

Այս եզրակացութիւններից յետոյ ներկայ եղող մօտ 50 անձինք միաձայն ցանկութիւն յայտնեցին անդամագրվել ընկերութեանը. միաժամանակ ընտրվեց 14 հոգուց բաղկացած մի յանձնաժողով, որը Հասարակական Կլուբի աւագների հետ միասին պէտք է երկու շաբաթվայ ընթացքում ներկայացնի կանօնադրութիւնը ի հաստատութիւն և ձեռք առնի միջոցներ անդամների թիւը հասցնելու մի քանի հազարների։ Ա. Ա.

ԻՆՉ ԵՆ ՄՏԱԾՈՒՄ ԹՈՒՐՔԵՍՏԱՆԻ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ

Պատմական մի խոշոր արագնթաց է վերապրում ներկայումս հայութիւնը։ Նրա լաւագոյն ույժերը, կենսաթերթիւ երիտասարդութիւնը հերոսական քաջագործութիւններ է մասնակից գոռ մարտի դաշտում, է որ որպէս զինւորներ հայրենիքի բանակներում, է որ որպէս կամաւոր անձնազոհներ՝ դարաւոր ստրկութեան կուռ շղթաներում հեծծող թշուառ եղբայրակիցների ազատութեան տարուշանի վրա...

Եւ բովանդակ հայ ազգը, ի սփիւռս աշխարհի, գերմարդկային ճիգեր է գործ դընում իւրովսանն օգնելու, զարկ տալու մեծ գործի աջողութեան՝ հայի դարաւոր իղձաի իրականացման...

Անձնազոհ հայ հերոսը իր նուիրական կեանքով, աշխատաւոր և գիւղական մասսան իր արտաքուղիս նուէրներով և հարուստը իր ոսկիներով պէտք է գան լրացնելու այն վեհ և բղձալի նպատակը, որ կոչվում է Թիւրքահայերի ազատագրութիւն։

Եւ ամեն օր կարդում ենք, թէ ինչպէս Կովկասի, Ռուսաստանի և մայրաքաղաքների հայ կենտրոնները ողի ի բուին աշխատում են թեթեւացնել, ամոքել, ազատել կորստեան ճիրաններից կեանքերը այն տասնեակ հազարաւոր մեր եղբայրների և քոյրերի, որոնք գազան թշնամիների եաթաղաններից և հուր ու սրից փախչումապաստանում են մեզ մօտ, պահ մի ազատ շունչ քաշելու հիւսիսային հզօր Արծուի հովանու ներքոյ...

Եւ այդ նուիրատու հայ կենտրոնների շարքում խկոյն աչքի է ընկնում Թուրքեստանում վերաբնակող հայ գաղութների անուանացանկի խիստ բացը, կամ չափազանց նօսրութիւնը... Մինչդեռ պէտք է հակառակը լինէր։

Պէտք է հակառակը լինէր, որովհետև Թուրքեստանի հայ գաղութները այսօր ամենապահով շրջաններից են և աննշան բացառութեամբ, ամենքն էլ վարում են բարեկեցիկ, նոյնիսկ շռայլ, կեանք։

Եւ սակայն երևում են ամենաժլատը...

Ամենից շատ մամօնապաշտը...

Ի՞նչ են մտածում նրանք...

Ապրելով պատերազմի շրջանից շատ հեռու մի վայրում, Թուրքեստանի հայերը չեն կրում նոյնիսկ մի հարիւրերորդը այն նիւթական և բարոյական զոհողութիւնների, որ բաժին է ընկած Կովկասի իրանց եղբայրակիցներին։

Գիտենք, հոգևոր իշխանութեան կարգադրութեամբ տեղի ունեցած կը լինի պաշտօնական «նուիրահաւաքոյթ» քահանաների ձեռքով. գիտենք և այն, որ այդպիսի նուէրների քանակը, սովորաբար, մի քանի տասնեակ րուբլիներից գէնը չի անցնում...

Մինչդեռ, չը հաշւած բանւորութիւնը, այնտեղի մնացեալ հայերը հարուստ վաճառականներ են կամ արդիւնաբերողներ, ոմանց ոմանք նոյնիսկ միլիօնատէր։

Ո՞ւր է այդտեղի գիտակից տարրերի խոհուն գործունէութիւնը, ինչ է շինում տեղի հայ երիտասարդութիւնը...

Մեթէ հայութեան կեանքի և մահու այս օրհասական ժամին ևս, երբ ողջ Թիւրքահայութեան լինել չը լինելու հարցն է դըրված հրապարակի վրա, Թուրքեստանի հայերի միակ կուռքն ու պաշտամունքը պիտի շարունակեն լինել իրանց անյագ ոսկեսերը, կանաչ սեղանի շուրջը անքուն գիշերներ լուսացնելը կամ շռայլ ու հեշտասիրական վայելքների անձնատուր լինելը...

Սթափվեցէք։

Մի՛ սպասէք, որ անպատճառ ձեզ մօտ գան յատուկ միսիայով ուղարկված մարդիկ՝ յիշեցնելու ձեր տարրական պարտականութիւնները կատարելու մասին։ Չէ՞ որ դուք սիրում էք արտաքուստ ազգասէրներ երևալ և այն էլ զարգացած, կուլտուրական ազգասէրներ. ապա ո՞ւր է ձեր գործը։

Գործ, կատարված հնչիւն դրամով...

Գործ, կատարված ձեր լափ-լիցուն և շքեղ խանութներից գոյացածների հակերով, վագոններով...

Բայց մինչև օրս մենք չը տեսանք ձեզանից մի այդպիսի հոյակապ ժեստ։

Ժեստ, որը միևնոյն ժամանակ ձեր հոգու պարտքն է։

Շտապեցէք կատարել ձեր սրբազան պարտականութիւնը, թէ չէ... ապագայում սևերես կը մնաք հայութեան առջև...

Ի՞նչ են մտածում նրանք, Թուրքեստանի հայ գաղութները, հայութեան այս անդարմանելի ճգնաժամին...

Մենտօր-Միրած

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ԹԻՖԼԻՍ

✦ Երէկ առաւօտեան Սանահնի շրջանում կատարած ճանապարհորդութիւնից վերադարձաւ Թիֆլիս Թեմի առաջնորդ Մեսրոպ եպիսկոպոսը։ Ինչպէս յայտնի է, սրբազանը մեկնել էր փախստականների հարցի առիթով։

✦ Նահանգապետի գիւանատունը յայտնում է, որ փախստականներին արգելվում է գնալ Հիւսիսային Կովկաս։

✦ Ապրիլի 21-ին պօստ-հեռագրատան ծառայողների նախաձեռնութեամբ կայանալու է միօրեայ հանգանակութիւն՝ յօգուտ ռազմաբեմի զինւորների, «պօստ-հեռագրութեան օր» անունով։ Հանգանակութիւնը պէտք է կատարվի պօստ-հեռագրական ծառայողների ձեռքով թէ զանազան հիմնարկութիւններում և թէ փողոցներում, որոնք նուիրատուներին տալու են նշաններ՝ ծրարի ձևով և այս մակագրութեամբ՝ «Հայրենիքի պաշտպաններին»։ Հաւաքված գումարով պէտք է գնվեն այնպիսի իրեր, որոնց կարիքը աւելի են զգում զինւորները։ Գրնված բոլոր իրերը ուղարկվելու են առաջապահ դիրքերը։

✦ Գեղարուեստը Խրախուսող Ընկերութիւնը պատերազմից վնասվածներին օգնող կոմիտէտին յանձնել է վեց պատկեր վիճակախաղի համար, որպիսի վիճակախաղը կայանալու է ապրիլի 19-ին Ալէքսանդրեան այգում յօգուտ պատերազմից վնասվածների։

✦ Ռազմկանապետի գիւանատունը և քաղ. վարչութիւնը քաղաքային զինւորակոչութեան մարմին յանձնել են 1895 թւին ծնված նորակոչների ցուցակը։ Զինւորակոչական վարչութիւնը երէկվանից ձեռնարկեց ցուցակների ստուգման և ընտանեկան դրութեան համեմատ արտօնութիւնները որոշելուն։ Նորակոչները պարտաւոր են զինւորական վարչութեանը ներկայացնել վաւերագրեր իրանց արտօնութիւնների մասին։

✦ Ապրիլի 14-ին և 15-ին քաղաքի մսավաճառանոցներում չը կար բաւական քանակութեամբ միս, որը մսավաճառները բացատրում են անասունների պակասութեան պատճառով։ Անասուններ վերջին ժամանակներս խիստ քիչ են բերվում։ Այդ բանը անասնավաճառները բացատրում են նրանով, որ Նոր-Բայազէտի գաւառից արգելված է անասուններ արտահանել, որտեղից գլխաւորապէս ստացվում են անասունները։

✦ Նահանգապետը թոյլատրել է ս. Սարգսի եկեղեցու դպրոցի հոգաբարձութեան մայիսի 3-ին գրսանք կազմակերպել բժ. Կարապետեանի այգում յօգուտ յիշեալ դըպրոցի, որից 10% յատկացվելու է պատերազմից վնասվածներին։

✦ Թիֆլիսում լուր է ստացվել, որ հասարակական քաղաքների դաշնակցութեանը գործադիր բիւրօն որոշել է 200,000 րուբլի փոխադրել Կովկասի քաղաքների միութեան բիւրոյին։

✦ Վաղը, շաբաթ, ապրիլի 18-ին, երեկ. ժամը 8-ին, հասարակական ակումբում (Գրիբօէդովսկայա № 22) կայանալու է Ա. Ս. Կապլիկօյի ռեֆերատը Ալէքսանդր II կայսրի դատաստանական ռեֆորմների մասին։ Ռեֆերատից յետոյ կը լինի վիճաբանութիւն։

✦ Ստացանք Ս. քահ. Ասլանեանի «Среди бѣженцевъ» բրօշիւրը, որը արտատպված է «Астрах. Листокъ» թերթից։

Նիքի հաճոյքը վայելելու. նա վախճանվեց մի կարճ հիւանդութիւնից և ընտանիքին, ազգականներին և համայնքին թողեց խոր կսկիծի և վշտի տակ։ Նրա հոգեհացի արարողութիւնը տևեց ամբողջ 40 օր. ամենայն օր մի քանի տասնեակ հիւրեր անպակաս էին Հաջիի տանը և որոնց հետ մշտապէս բազմած էր լինում գիւղի ունևոր դասակարգը։ 40 օրից յետոյ առաջին սուգը վեր առնվեց ազգականների և համայնքի վրայից. սուգը մնաց տան անդամների վրա, որը տևեց ըստ սովորութեան 3 ամիս։ Երեք ամիսը լրանալուց յետոյ ընտանիքը դուրս եկաւ սուգից և զբաղվեց իր գործերով։ Այդ օրը Ասլան-բէկը անձամբ մտաւ Հաջիի տունը, մխիթարական խօսքեր ասաց Այշէ խաթունին և քնքշանքով առաջով ծածկեց Ռաշիդի ճակատը... Դա մի ընդունված սովորութիւն է Քիւրդստանում, սակայն այդ դէպքում «խալաթի» (պարգև) իրաւունքը միշտ վերապահված է աւագ որդուն, թէ ինչ նպատակով Ասլան-բէկը խախտեց այդ ծիսական սովորութեան օրէնքը, մենք կը տեսնենք պատմութեան ընթացքում...

Այշէ խաթունը դուրս գալով սուգից և գլխին ցցելով իր սովորական մետաքսից գործված և դեղին երիզներով «փօշէն», որի ծածկելու իրաւունքը վերապահված էր միշտ հարուստ դասակարգի քաղաններին, պատրաստվեց փոխադրելու իր հարսը. և այդ առիթով սարքեց 7-օրեայ մի շքեղ և ճոխ հարսանիք, որի նմանը դեռ ևս Մ. գիւղը չէր տեսել։

Մ. գիւղից մինչև Սարդաշտ, ուր լինում էր հարսը՝ գեղանի խաթուն Խազալը, երկու օրվայ ճանապարհ էր. հարսանիքի չորրորդ օրը, մարտ ամսվայ վերջերին, Մ. գիւղի բոլոր ձիաւորները, մօտ 150 հոգի—որոնց թւում և Ասլան բէկի սեփական ձիաւոր ծառաներից 10 հոգի—ճանապարհվեցին դէպի Սարդաշտ, և հարսանիքի խօթերորդ օրը աւետաբեր լուր բերեց, որ արդէն հարսը հասել է գիւղի սահմանները։ Հարսանիքը դադարեց, ամբողջ գիւղը, բազմաթիւ հիւրերը և շրջակայ մօտիկ գիւղերից հաւաքուած հետաքրքրվողներ իրար անցան. երեխաների մի ստուար խումբ արդէն անցել էր գետի միւս ափը և զանազան երախայական թռչկոտումներով ու պարերով օդն էր թնդացնում իր վայրենի աղաղակներով. ամբողջ հասարակութիւնը, այր, կին, աղջիկ, հարս, բոլորը թափված էին այն փողոցի տանիքների վրա, որտեղով պիտի անցնէր խաթուն Խազալ հարսը։ Շատ չը տևեց. հեռուից երևաց ձիաւորների երկար շարքը, որից յետոյ սկսվեց ձիարշաւի և ջիրիդի խաղը և լսվեց զուռնայի դիլ ձայնը։ Այդ միջոցին Ռաշիդը դուրս եկաւ. միանգամայն նոր հագուստով և ոտից գլուխ զինված, նա նստել էր մի գեղեցիկ և թանգարժէք աշխէտ ձիու վրա. նրան շրջապատել էին քանի չափ ընկեր ձիաւորներ. նրանք առաջ անցան՝ մինչև հասան հարսանեցներին և մի քարընկէց հեռաւորութեան վրա կանգ առան. այդ միջոցին Ռաշիդը ծոցից հանեց մի փայլուն կարմիր խնձոր և շպրտեց, որը Խազալի գլխավերևից անցնելով ընկաւ ձիաւորների մէջ։ Ռաշիդը նոր դարձաւ Հարսը մտաւ գիւղ. այդ բոլէին մի քանի տասնեակ զարդարված հարսեր ու աղջիկներ, իրանց գլուխ ունենալով Այշէ խաթունի մեծ հարսերին, Զլէյխային ու Խաջէյին, իւրաքանչիւրը մի-մի թաշկինակ ձեռքներին բռնած պարելով ընդ առաջ դուրս եկան նորահարսին և այդպէս պարելով առաջն ընկած բերին մինչև իրանց բակը, որտեղ նրանց ընկերացան Այշէ խաթունն ինքը և երկու մեծ որդիները՝ Քաւուսն ու Բէյքաւուսը, նաև բազմաթիւ ազգականներ. երևոյթը անկեղծ էր, սրտանց և ուրախալի... Երբ հարսին գրկած ձիուց իջեցրին և կամենում էին ներս տանել՝ Ռաշիդը կարեց մի երկար ճիպոտով երեք անգամ մեղմ խփեց նրա գլխին, այդ վայրկեանից ազդարարելով և տիրական իշխանութիւնը... Տան շեմքից ներս մտնելուց, երբ դեռ մի ոտը դրսումն էր մնացել, Արշէ խաթունը մի նորածին ոչխար դրեց հարսի ոտքում ու համբուրեց ճակատը, որից յետոյ հարսը ներս մտաւ, և բոլոր արարողութիւնն էլ վերջացաւ։

IV

Գիւղացիների ընդհանուր կարծիքը նպաստաւոր էր դէպի խաթուն Խազալի գեղեցկութեան ամժանիքը. կային և այնպիսի գեղագէտներ, որոնք նրա համար տրված մօտ 300 թումանը մի այնքան էլ նշանաւոր գումար չէին համարում, մանաւանդ որ արտաքին գեղեցկութեան հետ ունէր և հոգու անվեհերութիւն և առնական համարձակ քաջութիւն։ Արդէն գիւղում տարածվել էր, որ Խազալը դեռ շատ փոքր ժամանակում մի անգամ մի աղուէս է խեղդել. երբ նկատել է որ հաւաբնում իրարանցում կայ, մօտեցել և տեսել է, որ աղուէսը մտած է հաւաբուն և պոչը դրսումն է, ամենայն համարձակութեամբ և առանց երկիւղի բռնել է աղուէսի պոչից և, դուրս քաշելով, ամենայն ճարպիկութեամբ երկու ձեռքով բռնել է աղուէսի կոկորդից և այնքան ճնշել, որ խեղդել է։

Այդ քաջութեան համար հայրը նրան ընծայել է մի փոքրիկ փղոսկրեայ կոթով դաշոյն Դամասկոսի ազնիւ պողպատից, որը Խազալը միշտ թագցրած պահում էր լայն գօտկի ծալքերում ի յիշատակ իր առաջին քաջագործութեան։ Այնուհետև շատ է պատահել, որ նա մասնակցել է իր եղբայրների որսորդութեանը և մինչև անգամ մի քանի թեթև արշաւանքների։

Ասլան բէկի կանանոցն անգամ հետաքրքրվեց Խազալով և ստուգեց, որ իրաւ արժանի է տարածված համբաւին։ Ասլան բէկը ըստ երևոյթին իր կանանոցում իրան անտարբեր էր ձևացնում, երբ խօսվում էր այդ մասին, սակայն գաղտնի արդէն իր պառաւ միջնորդին ուղարկել էր, որ կամաց-կամաց մտերմանայ և տեսնի՝ ինչպէս կասեն «ջուրը կտրո՞ւմ» է թէ «քացի տալո՞ւ» է։

Պառաւը մօտ մի ամիս գնալ գալով հաստատ լուր չէր կարողացել տալ Ասլան բէկին. և միշտ կրկնել է, որ «անմերձենալի» է երեւում։ Սակայն Ասլան-բէկը քանի գնում, հետաքրքրվում էր աւելի ու աւելի։

Գիւղը երկար գաղտնիքներ չի սիրում պահել իր պատ ծոցում, մանաւանդ սիրային գաղտնիքներ. մի քանի օրվայ մէջ բոլոր այդպիսի գաղտնիք կարծվածները արդէն հրապարակի վրա են և հասարակաց ընդհանուրութեան առաջ։ Խազալի ամուսնութիւնից հազիւ էր անցել մի ամիս, ահա մի խուլ շշուկ կամաց-կամաց սկսում էր տարածվել, թէ Ասլան բէկը սիրում է Խազալին և պառաւ Մանիջէի միջոցով առաջարկութիւն է արել...

Գիւղի կասկածը գլխաւորապէս հիմնվում էր երկու փաստերի վրա. մէկ որ՝ Ասլան-բէկը Ռաշիդին սիրաշահելու և՝ աւելի ճիշդն ասած՝ կաշառելու միտումով հօր քօվխայութեան պաշտօնը փոխանակ աւագ եղբօրը՝ Քաւուսին շնորհելու, Ռաշիդին էր տուել. և երկրորդ՝ պառաւ Մանիջէն շատ էր գնում գալիս Այշէ խաթունի տունը. իսկ պառաւ Մանիջէի պաշտօնն ու դերը բացարձակ յայտնի էր բոլորին՝ իբրև Ասլան-բէկի միջնորդի. չէ որ հարիւրաւոր անմեղ զոհեր են ընկել նրա թակարդն ու անդառնալի...

Գիւղի կասկածը անտեղի չէր. պառաւը հէնց այդ նպատակով էր յարաբերութիւն սաստկել. նոյնիսկ մի անգամ երբ Խազալի հետ առանձին էր գտնվում, պառաւը մի ինչոր մութ ակնարկութիւն թողել էր բերանից, որին Խազալը ոչինչ չէր պատասխանել, միայն լուռ, երկար և խորհրդաւոր հայեացքով չափել էր պառաւին ոտից մինչև գլուխ ու անխօս հեռացել նրանից. պառաւը տաքորինակ երևոյթից շուարած և երկմտութեան խոհերով շղթայված, դուրս էր գնացել ու եղելութիւնը պատմել Ասլան-բէկին։

Իր բնածին ընդունակութեամբ վաղուց արդէն գուշակել էր Ասլան-բէկի հետամտութիւնը և այդ հանգամանքը նրան բերկրանք էր պատճառում, միայն՝ ոչ այն գիտակցութեամբ, որ նա ցանկանում էր նրա սիրուհին և անգամ կինը դառնալ՝ այլ և լոկ այն հաճոյքով, որ իր գեղեցկութիւնը գնահատվում է նոյնիսկ մի կալուածատէր աղայից, որի ուշադրութիւնն է գրաւել. այդ հանգամանքով նա հաստատ համոզված էր, որ իր համբաւով պիտի մի բացառութիւն կազմէ ամբողջ Մուքրիանի գաւառում. և նա չը սխալվեց իր համոզմունքի մէջ...

Սուրբիդ

(Կը շարունակուի)

◆ Ստացանք «Будущее устройство Арменiи» գրքոյկը, որ կազմված է Նարնջագոյն Գրքի դօկումենտներից։

ԿՈՎԿԱՍ

◆ Հին-Նախիջեւանից Ներսէս եպիսկոպոս հեռագրում է մեզ հետեւեալը. «Մշակի» № 73-ի մէջ հաղորդված է, որ Կովկասեան Գլխաւոր Կոմիտէտը ուղարկել է ինձ ապրիլ ամսում օգնելու փախստականներին 23,000 րուբլի։ Ցայտնում եմ, որ ստացված է միայն 16,000 րուբլի»։

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

◆ Մոսկվայում կազմվել է ընկերութիւն՝ հայերին կուլտուրական շահերի (զուտ հայկական բնոյթի) հողի վրա միացնելու նպատակով և ռուսաց հասարակութեան լայն խաւերին հայկական գիտութեան, գրականութեան և գեղարուեստի հետ ծանօթացնելու համար։ Նոր ընկերութեան վարչութեան անդամներն են Խաչատրեանը, Տօրոմեանը, Ամիրեանը, Տատուրեան, Մամիկոնեանը, Բուդաղեանը և այլք։

◆ «Б. В.»-ն հաղորդում է, որ Պետրոգրադի մսավաճառները, ոստիկանութեան տեղեկութիւնների համաձայն, հետեւեալ գաղտնի միջոցն են գործադրում տուգանքների դէմ։ Նրանք միութիւն կապելով բոլոր տուգանքները բաժանում են իրար միջև։

◆ Առեւտրի ու արդիւնաբերութեան մինիստր կոմս Շախովսկին կտրուկ կերպով պահանջում է մինիստրների խորհրդից ընդմիշտ արգելել օգեւից ըմպելիքների վաճառումը։

◆ Պետրօգրադի լաւատեղեակ շրջաններում խօսվում է, որ կոմս Վ. Ն. Կօկօվցեվ նշանակվելու է ֆինանսների կոմիտէտի նախագահ, թէև նրա թեկնածութեան դէմ բաւական հակառակորդներ կան։

◆ Շուտով լոյս են տեսնելու կոմս Վիտտէի յուշերը, որ հրատարակելու են հանգուցեալի ժառանգները։

ԳԻՏՈՒԹ. ԳՐԱԿԱՆ., ԳԵՂԱՐ.

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍՆԵՐ

V

Փառաց տաճարում

Բ.

Տեղը չէր օրաթերթի էջերում էսթետիկական խնդիրներով զբաղվելու, բայց մենք մեր յօդուածի սկզբում մի քանի խօսք ասացինք նրա համար, որ ներկայ ցուցահանդէսում տարբեր հոսանքների ու դպրոցների աշխատանքները քննութեան առնելիս ընթերցողների համար ծանօթ լինի մեր վերաբերմունքը, և «հնի» ու «նորի» շուրջը տիրող աղմուկի անտեղի և ապարդիւն լինելը գեղագիտական արժէքի նկատմամբ։

Ներկայ ցուցահանդէսում ցուցադրված են նկարչական և արձանագործական 234 աշխատանք. հեղինակներն են Բազգօշվիլի, Գաբաեվ, Ջանիս, Զօմմեր, Կաժեավա, Կարիկովա, Մաթրասևիչ, Միքայէլեան, Ցակոբեան, Շարբաբչեան, Շեբուեվ, Սավենկօվ, Սկլիֆասօվսկիյ, Օլէյնիկօվ և Ֆօգէլ։ Անուններն մենք դասաւորեցինք այբբենական կարգով, բայց գործերի վրա մենք կանգ կառնենք ըստ բովանդակութեան և բնաւորութեան։

Ցուցահանդէսի սիւներն են կազմում, կարելի է ասել, Զօմմեր և Ֆօգէլ, երկու տրամագծօրէն հակառակ ուղղութիւն ունեցող նկարիչ վարպետներ։ Թէ մէկը և թէ միւսը լաւ ծանօթ են Թիֆլիսի գեղարուեստասէր հասարակութեան. առաջինը որպէս հին, ակադեմիական շկօլայի, երկրորդը որպէս նոր (չենք ասում նորագոյն) իմպրէսիօնիստ դպրոցի տիպիկ ներկայացուցիչներ։

Զօմմերը այն հայեացքի արուեստագէտներից է, որոնց կարծիքով գեղարուեստի նպատակը բնութեանը (նատուրա) նմանվելն է, իր բոլոր մանրամասնութիւններով, իր ճշգրիտ լուսանկարչական ընդօրինակումով, մինիատիւր, բարելիֆային հարազատութեամբ։ Այստեղ չէ երեւում նկարչի սուբիէկտը. նրա վրձինը կաշկանդված է որ չը շեղվի լոյս-ստուերների, գոյն ու երանգների (տօն) վաւերացված պատճէնը հանելու պարտականութիւնից. վերջապէս նա և նրա դպրոցին պատկանողները չեն ստեղծագործում, այլ կրկնում են՝ կարելի է ասել. մինչդեռ Ֆօգէլը իր գործերի մէջ ոչ պեդանտութեան հասած ուրուագծի ոչ իր սիւժէի վրա առանձին ուշադրութիւն չէ դարձնում, այլ իր կտաւին տաք շունչ է տալիս իր ներքին ապրումով, իր սեփական, ուրոյն տպաւորութիւնով։

Ցուցահանդէսի սովորական այցելուներից իսկոյն կարելի է ճանաչել, թէ ով է հաւանում Ֆօգէլին. ով որ չէ հասկանում, նա արագ կերպով անցնելով կամ մի թթու և հարցական հայեացք ուղղելով նրա պատկերներին՝ գնում և երկար կանգ է առնում Զօմմերի գործերի առաջ։ «Ճաշակի խնդիր է, անվիճելի»—ասում են։ Մենք բնաւ ցանկութիւն չունենք վար զարնելու վերջինիս պատկերները, որոնք իրանց տեսակի մէջ շատ բարեխիղճ կատարված գործեր են, բայց և չենք կարող ծածկել, որ մեր համակրութիւնը Ֆօգէլի կողմն է։

Զօմմեր իր՝ Սամարղանդի, Տաշքենդի և Միջին Ասիայի այլ տեղերից բովանդակութիւն ունեցող պատկերներով, իր մանրակրկիտ կատարումով, օրնամենտներով յիշեցնում է հանգուցեալ Վերեշչագինի նոյնատեսակ գործերը։ Որքան հաճելի ու հասկանալի լայն հասարակութեան, գուցէ և զարդ բուրժուական սալօնների, բայց և այնպէս այդ պատկերները նոյնիսկ իրանց միջին-ասիական տաք երկնքով չեն տաքացնում գեղարուեստի մէջ մի ուրիշ բան, մի խորութիւն, թերեւս չասված մի միտք՝ որոնող հանդիսատեսին։ Ֆօգել իր ջեռուն և գունեղ վրձինով տալիս է մեզ այնպիսի պատկերներ և էտիւդներ, որ անկշտում կարող էք նայել, շատ նայել ու նիւթ ունենալ խորհելու։

Թող ների մեզ ցուցահանդէսի միւս էքսպօնենտները, որ մենք քիչ աւելի կանգ առանք այս երկու արուեստագէտների վրա։ Այս երկուսի մասին խօսած լինելով, մենք հեշտացրինք հետեւեալների գործը։

Ցուցահանդէսի մէջ ամենից շատ պատկերներ ցուցադրել է նկարիչ Հմայեակ Ցակօբեան (37 հատ)։ Հայրենակից արուեստագէտը նոյնպէս անծանօթ չէ մեզ, երկար տարիներ Թիֆլիսում ապրելով և շատ ցուցահանդէսների մասնակցած լինելով։ Ուզում ենք խոստովանել, որ այս նկարչի մասին մենք, անձնապէս, միջակ կարծիքի ենք եղել նախորդ տարիներում, բայց շատ ու՝ րախ ենք նկատելու, որ նա այս տարի զգալի չափով առաջադիմութիւն է ցոյց տալիս։ Իր պէյզաժների մէջ՝ քիչ աւելի ազատ շարժումներ են նկատվում, թէև դեռ սառն են գոյները և ինչ-որ չորութիւն է տիրում նրա օդի մէջ. ուղղութեամբ Զօմմերից աւելի ձախ է, լուսանկարչականից անցնելով գեղարուեստական րէալիստի։ Պէյզաժների մէջ աջող գործեր են «Ամառային գիշերը Կուրի ափերին», «Ամառը Մանգլիսում» (ֆիգուրան թոյլ է) և «Տօնահանդէսը», (աջ կողմը լաւ էր քիչ կրտրել)։ Տիպերի մէջ արտայայտիչ և կենդանի են աւելի «Ասորին» (№ 9), «Թիֆլիսեցի հայը», իսկ nature-morte-ներից գեղեցիկ է երկրորդը (№ 26)։

Ֆօգէլի վրձինի ջերմ կուսակիցներ են նորանոր նկարիչներ Բաղդօշվիլի, Գաբաեվ և Շարբաբչեան. առաջինը՝ ցուցադրել է երկու, երկրորդը՝ երեք, երրորդը՝ քսան մանր գործեր, մեծ մասամբ էտիւդներ և էսքիզներ։ Այս երիտասարդ նկարիչները դեռևս խոստումներ տալու շրջանի մէջ են և կանգնած են նոր ճանապարհի վրա։ Գաբաեվին և Շարբաբչեանին մենք ճանաչում էինք այս գործերից առաջ, թէ Պարիզում և թէ Թիֆլիսում տեսած լինելով նրանց աշխատանքները. Բաղդօշվիլիին տեսնում ենք առաջին անգամ։ Տեխնիկայի մէջ գաղափարակից լինելով, իրանց նիւթերով և բովանդակութեամբ տարբեր են այս նկարիչները. Շարբաբչեան Բերն Ջօնսի նման աւելի հէքիաթական, ֆանտաստիկ աշխարհում է փնտռում գեղեցկութիւնը, իր պատկերների նիւթ վերցնելով լեգենդների, պօէմների խորախորհուրդ ու սիմվօլիկ սիւժէներից, կտաւի վրա վերստեղծելով այդ սիւժէները դեկօրատիվ, հիւսուածային գծերով ու երանգներով։ Մինչդեռ Գաբաեվը րէալ կեանքի մէջ է որոնում իր ոգեւորութեան առարկաները, սկսած պարզ nature-morte-ից մինչև պատերազմի եռուն դաշտերը։

Գ. Լեւոնեան

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Сборникъ Дипломатическихъ Документовъ. Реформы въ Арменiи. 26 ноября 1912 г.—10 мая 1914 года. Изд. Министерства Иностр. Дѣлъ Петроградъ, 1915 г.

Ժողովածու Դիպլօմատիական Դօկումենտների։ Ռէֆօրմները Հայաստանում։ 26 նոյեմբեր 1912 թ. սկսեալ ց10 մայիս 1914 թ.։ Հրատար. արտաքին գործերի մինիստրութեան)։

XXXI

ՆԱՐՆՋԱԳՈՅՆ ԳՐՔԻ 148-ՐԴ ԴՕԿՈՒՄԵՆՏԸ

Հայաստանի ռէֆօրմների պաշտօնական պատմութիւնը

(Գուլկևիչի գրութիւնը Սազօնովին)

Ա.

Ինչպէս ես բաղդ ունեցայ հաղորդելու ձերդ բարձր գերազանցութեան այս թւի յունվարի 26-ի հեռագրով, մեծ վէզիրը և ես մեր ստորագրութեամբ վաւերացրինք մի ակտ, որով Թիւրքաց կառավարութիւնը պարտաւորվում է դիմել պետութիւններին Կայսերական դեսպանի և Դրան հետ միասին կազմած նոտայով հայոց ռէֆօրմների մասին, հէնց որ պետութիւնները հաղորդեն Թիւրքիայի Արեւելեան Անատօլիայի երկու սեկտօրի ընդ.-վերատեսուչների անունները։

Յունվարի 26-ի ակտով, որի բնագիրը ներկայացվում է ընդամին, կատարվել են նախապատրաստական աշխատանքներ Հայաստանում ռէֆօրմներ մտցնելու վերաբերմամբ, որոնք հերթի են դրված Կայսերական կառավարութեան՝ 1913 թ. մայիսի 24-ին մեծ պետութիւններին արած շրջաբերական դիմումով։ Այդ ակտը, անկասկած, ունի պատմական խոշոր նշանակութիւն։

Հայաստանում ռէֆօրմներ մտցնելու պարտաւորութիւնը Բ. Դռան վրա առաջին անգամ դրվել է Սան-Ստեֆանօյի 1878 թ. պայմանագրի 16-րդ յօդուածով և Բեռլինի դաշնագրութեան 61-րդ յօդուածով, և ինչպէս յայտնի է, Թիւրքիան չը կատարեց։ Ճիշդ է, Ռուսաստանի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի պահանջները ստիպեցին սուլթան Աբդուլ-Համիդին 1895 թ. հոկտ. 20-ին հրովարտակ հրատարակել Հայաստանի ռէֆօրմների մասին, բայց այդ հրովարտակը մնաց մեռած տառ։ Ներկայումս էլ Հայաստանի քրիստոնեայ թշուառ ազգաբնակութիւնը շարունակում է տանջվել թիւրք պաշտօնեաների կամայականութիւնից և բռնութիւնից ու քիւրդերի անիշխանութիւնից, որոնք անպատիժ ձեռնամուխ են լինում երկրի խաղաղ ազգաբնակութեան կեանքին, պատուին և գոյքին։

Ճանաչելով որ անհրաժեշտ է Թիւրքերի՝ Հայաստանի մէջ ունեցած կառավարութեան մէջ բարենորոգումներ մտցնել, Կայսերական կառավարութիւնը պետութիւնների քննութեան ներկայացրեց ռէֆօրմների ծրագիրը, որը հիմնված է 1895 թ. Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի և Անգլիայի դեսպանների մշակած հիմունքների վրա։ Այդ ծրագիրը, որ համապատասխանում է հայերի բոլոր ցանկութիւններին, առաջարկում էր հայկական մի շրջան կազմել, որտեղ սուլթանի նշանակումով և պետութիւնների համաձայնութեամբ լինելու է ընդհ. նահանգապետ որին տրվելու էին ընդարձակ լիազօրութիւններ, հիմնվելու էր շրջանային ժողով ընդարձակ իրաւասութեամբ, որտեղ մուսուլմանը և ոչ-մուսուլմանը տեղ էին ունենալու հաւասար թւով. հաւասարութեան նոյն սկզբունքը պէտք է լինէր բոլոր միւս պաշտօններում, ընդ որս և ոստիկանութեան ու ժանդարմերիայի մէջ. լեզուների իրաւահաւասարութիւն. քիւրդական համիդիէ հեծելազնդի վերացում. ազատութիւն երկրի բոլոր ժողովուրդներին դպրոցական դաստիարակութեան մէջ և դպրոցական կարիքների վրա իրանց հարկ դնելու գործում. հայերին վերադարձնել ապօրինի կերպով նրանցից խլված հողերը։

Ռուսական ծրագիրը, որ 1913 թ. յուլիսի 3—24 քննվեց դեսպանների ներկայացուցիչների խորհրդում, Ենի-Քեօյում, հանդիպեց յամառ դիմադրութեան եռապետական դաշնակցութեան պատգամաւորների կողմից, որոնք առաջարկում էին Հայաստանի ռէֆօրմների հիմքում դնել Թիւրքական օրէնքներ, առանձնապէս վիլայէթների մասին եղած օրէնքի յաւելուածը և այն հրահանգները, որ Բ. Դուռը հաղորդել է դեսպանութիւններին 1913 թ. յուլիսի 1-ի նոտայի հետ։ Այդ ակտերով, որ Թիւրք կառավարութիւնը շտապ պատրաստել է Բեռլինից եկած խորհուրդների ազդեցութեան տակ, Թիւրքաց Հայաստանը բաժանվում է երկու սեկտօրի, որոնց գլուխ էին կարգվում օտարերկրացի երկու վերատեսուչներ, նշանակված սուլթանից առանց պետութիւնների համաձայնութեան. պահպանվում էր վիլայէթների ներկայ ողջ կազմակերպութիւնը, իսկ վերատեսուչներին թողվում էր միայն երկրի կառավարութեանը հսկելու և պաշտօնեաներ հեռացնելու իրաւունք։ Կայսերական դեսպանութիւնը չէր կարող, ի հարկէ, համաձայնել Հայաստանի ռէֆօրմների հիմքում դրված խիստ հատուածական և թերի կանոնների հետ և պնդեց որ Ենի-Քեօյի յանձնաժողովը քննի ռուսական ծրագիրը։ Բայց, դժբաղդաբար, այդ քննութիւնը այն արաւ, որ դեսպանութիւնների միջև համաձայնութիւն կայացաւ միայն մի քանի հարցերի վերաբերմամբ, այն է՝ դպրոցական, հողային և լեզուի իրաւահաւասարութեան։ Իսկ ինչ վերաբերում է ռէֆօրմների գլխաւոր հիմքին, հայկական մի շրջան կազմելուն, պետութիւնների համաձայնութեամբ ընդհանուր նահանգապետ նշանակելուն, մի շրջանային ժողով հիմնելուն և հաւասարութեան սկզբունքը գործադրելուն՝ ժողովներում և պաշտօնեաների մէջ, եռապետական դաշնակցութեան ներկայացուցիչները բռնեցին անպայման թշնամական դիրք դէպի ռուսական ծրագիրը։ Առանձնապէս Թիւրքաց շահերի պաշտպան դուրս եկաւ գերմանական ներկայացուցիչը, և եթէ երբեւիցէ հրատարակվեն Ենի-Քեօյի յանձնաժողովի արձանագրութիւնները, այն ժամանակ հայերը հնարաւորութիւն կունենային պարզապէս համոզվել գերմանացիների դէպի իրանց ունեցած զգացմունքների մէջ, գերմանացիների, որոնք միաժամանակ աշխատում էին նրանց (հայերին) իրանց կողմը թեքել պատիր խոստումներով։

Ենի-Քեօյի յանձնաժողովի աշխատանքը այս ելքն ընդունելու պատճառով, Կայսերական դեսպանը հարկաւոր համարեց Հայաստանի բարենորոգումների իրականացումը ապահովել եռապետեան դաշնակցութեան դեսպանների հետ, և ամենից առաջ Գերմանիայի հետ կօմպրօմիս կնքելով, որը ապահովէր մեզ համար նրանց աջակցութիւնը Բ. Դրան ռէֆօրմների ծրագիրը ներկայացնելու ժամանակ, ծրագիր, թէև ոչ այնքան ընդարձակ, ինչպէս մեր առաջվայ մատանշածը, բայց և այնպէս ընդունակ ժամանակաւորապէս բաւարարելու Անատօլիայի հայ ազգաբնակութեան։ Հօֆմէյստէր Գիրսի՝ բարոն Վանգենհէյմի հետ ունեցած բանակցութիւնների հետեւանքը եղաւ սեպտեմբերեան (1913) ծրագիրը, կազմված վեց կէտից։ Այդ ծրագիրը, ճանաչելով Անատօլիայի բաժանումը երկու սեկտօրի, առաջարկում էր՝ այդ սեկտօրների ընդհ.-վերատեսուչները նշանակել Բ. Դրնից պետութիւնների յանձնարարութեամբ. վերատեսուչներին իրաւունք տալ հրաժարեցնել բոլոր պաշտօնեաներին, նշանակել ստորին պաշտօնեաներ, և սուլթանի հաստատութեան ներկայացնել բարձր պաշտօնեաներին և դատաւորներին. հիմնել երկու սեկտօրային ժողովներ, կազմված հաւասար թւով մուսուլմաններից և քրիստոնեաներից, պաշտօնեաների հաւասար բաժանում մուսուլմանների և քրիստոնեաների միջև. իրաւունք տալ պետութիւններին Կ. Պոլսի դեսպանների և գաւառների հիւպատոսների միջոցով հսկել ռէֆօրմների գործադրութեան վրա։

Ռուս-գերմանական կէտերը, որ ստացել էին միւս պետութիւնների հաւանութիւնը, Կայսերական դեսպանի ձեռքով, մասնաւոր կերպով ներկայացվեցին Բ. Դրան, որով և սկսվեցին բանակցութիւնները Թիւրքիայի հետ ռէֆօրմների մասին, բանակցութիւններ, որ իրանց ամբողջ ծանրութեամբ ընկած էին միայն ռուս կառավարութեան վրա։ Այն գրաւոր յայտարարութիւնից յետոյ՝ Թիւրքիայի ցանկութեան մասին, որ կամենում է ռէֆօրմներ մտցնել պետութիւնների բարոյական և նիւթական աջակցութեամբ (հոկտ. 12), Բ. Դուռը փորձ արեց խուսափել ընդհ.-վերատեսուչներ նշանակելուց պետութիւնների յանձնարարութեամբ։ Այդ նպատակով մեծ վէզիրը Կայսերական դեսպանի հետ ունեցած զրոյցի մէջ առաջարկեց Թիւրք վերատեսուչներին կից ստեղծել օտարերկրացի խորհրդականների պաշտօն, որոնց ձեռքում փաստապէս կենտրոնացած կը լինէր ողջ իշխանութիւնը։ 1913 թւի հոկտեմբերի 25-ին Թիւրքերի առաջադրած ծրագիրը խորհրդականների մասին չը բաւարարեց ասված պայմանին, այլ, ընդհակառակը, խորհրդականներին գրեթէ էական ոչ մի իրաւունք չէր տալիս։ Այդ պատճառով, Կայսեր. դեսպանը, մեծ վէզիրի հետ ունեցած երկար բանակցութիւններից յետոյ, Թիւրքաց ծրագիրը ենթարկեց հիմնական վերամշակութեան, մտցնելով նրա մէջ մի շարք ուղղումներ և նոր յօդուածներ, որոնք ապահովում են Թիւրքաց ընդհ.-վերատեսուչների ենթարկումը օտարերկրացի խորհրդականներին։ Ցանձնարարութեան ծրագիրը՝ խորհրդականների մասին, կրկին անգամ մասնաւոր կերպով Գիրսը ներկայացրեց Սայիդ Հալիմ-փաշային 1913 թ. նոյ. 9/22-ին։ Ծրագրում, բացի վերատեսուչների և խորհրդականների միասին գործելու չափը և նրանց միջև ծագած վէճերը լուծելու միջոցը որոշելուց, մտնում էին նաև որոշումներ պահպանելու՝ ընդհ. խորհուրդներում պաշտօնների և տեղերի հաւասարութեան սկզբունքը, լեզուների իրաւահաւասարութիւնը, զինուորակոչութեան վիճակը հանելու տեղերում, դպրոցներում, արդարադատութեան մէջ և հողային հարցում։

Տեսնելով, որ իր միտքը՝ ի չիք դարձնել ռէֆօրմները, խորհրդականների ինստիտուտ հաստատելով, անաջողութիւն ունեցաւ, առիթ տալով նոր ծրագրի առաջադրութեան, Բ. Դրան համար առաւել նեղիչ, քան ռուս-գերմանականը, Թիւրքաց մինիստրների խորհուրդը յարմար համարեց բոլորովին հրաժարվել նրանից։ Դեկտ. 12-ին մեծ վէզիրը բողոքեց առաջին անգամ նրան ներկայացած ռուսական և գերմանական դեսպանների վերջին ծրագրի անյարմարութեան մասին, և այն մասին, որ ծրագրի մէջ եղած միջոցը վերատեսուչների և խորհրդատուների վէճերի լուծման համար անյարմար է և գրեթէ միշտ վերջինների կարծիքը կը յաղթանակէ. իսկ երբ դեսպանները պատասխանեցին, որ կարելի կլինէր վերադառնալ նախկին առաջարկին եւրոպական ընդհ.-վերատեսուչներ նշանակելու մասին, Սայիդ Հալիմ փաշան բաց թողեց այդօրինակ ելքի հնարաւորութիւնը։

Դեկտ. 16-ին մեծ վէզիրը առաջարկեց Կայսեր. դեսպանին ընդհ.-վերատեսուչներ նշանակելու հետեւեալ միջոցը. մեծ վէզիրը, պաշտօնապէս պայմանաւորված մեծ պետութիւնների ներկայացուցիչների հետ, այդ մարդկանց իշխանութեան չափի վերաբերմամբ, պաշտօնապէս և բանաւոր դիմում է մեծ պետութիւնների ներկայացուցիչներին, խնդրելով ցոյց տալ թեկնածուներ, իսկ այնուհետև պաշտօնապէս յայտնել պետութիւններին՝ նրանց նշանակելու և նրանց իշխանութեան չափի մասին։ Այդ առաջարկութեան հողի վրա Կայսեր. դեսպանի և մեծ վէզիրի միջև սկսվեցին յամառ բանակցութիւններ, որի ժամանակ հօֆմէյստէր Գիրսը ձգտում էր նոր ծրագրի մէջ մտցնել ռէֆօրմների գլխաւոր սկզբունքները, իսկ մինիստրների խորհուրդը աշխատում էր ողջ գործը սահմանափակել միայն վերատեսուչներ նշանակելով և նրանց լիազօրութիւններ տալով։ Դեկտ. 28-ին մեծ վէզիրը դեսպանին յանձնեց լիազօրութեան բնագիրը, իսկ հօֆ. Գիրսը իր կողմից Սայիդ Հալիմին յանձնեց այն նոտայի ծրագիրը, որը Բ. Դուռը պէտք է ուղարկէր պետութիւններին վերատեսուչների նշանակման վերաբերեալ։ Դեսպանի և մեծ վէզիրի միջև եղած բանակցութիւնները այդ բնագրի վերջնական խմբագրութեան նկատմամբ, որ յետոյ ի մի ձուլվեցին, վարվում էին այնուհետև գրեթէ ամեն օր։ Վերջապէս Գիրսի մեկնելու օրը, 1914 թ. յունվ. 5-ին, երկու կողմից եղած պնդումով ձեռք բերվեց համաձայնութիւն բոլոր կէտերի վերաբերեալ, բացի հետեւեալ երեքից՝ դպրոցի մասին, ժանդարմերիայում և ոստիկանութեան մէջ մուսուլմաններին և ոչ-մուսուլմաններին հաւասար տեղ յատկացնելու մասին և ընդհ. խորհուրդներում մուսուլմանների և ոչ-մուսուլմանների թւական փոխյարաբերութեան մասին։

Առաջին երկու հարցի վերաբերեալ աջողվեց գտնել բանաձևեր՝ բաւարարող ինչպէս հայերին, նաև Թիւրքերին։ Իսկ ընդհ. խորհուրդների կազմի հարցի նկատմամբ պահանջվում էր Ձերդ Բարձր Գերազանցութեան անձնական եռանդուն աջակցութիւնը՝ դրդելու Բ. Դրան ընդունել բաւարարող բնագիրը։

(Կը շարունակվի)

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ագինա գիւղ (Սիբիր), 11 մարտի

Թոյլ տուէք, որ իմ սրտագին շնորհակալութիւններս յայտնեմ թէ ձեզ՝ խմբագրութեանդ, և թէ Բաքուի մի խումբ նուիրատուներին, որոնք նպաստեցին այս դառն և նշանակալից օրերին՝ ստանալու «Մշակը»։ Ներկայիս, երբ ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը ենթարկված է ահեղ պատերազմի արհաւիրքներին, որի շարքում և մեր սիրելի Հայաստան աշխարհը և իմ ծննդավայր սիրուն Կովկասը, հասկանալի է, թէ աւելի քան երբեւիցէ ինձ անհրաժեշտ էր կարդալ լրագիր, ուստի խնդրում եմ իմ անկեղծ շնորհակալութիւններս և խորին յարգանքներիս հաւատիքը ընդունեցէք, որ ուղարկում եմ ձեզ՝ հեռու սառուցեալ Սիբերից։

Վասիլ Խաչատրեան

Խմբագիր-հրատարակիչ՝ Հ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

Печатать дозволено военной цензурой.

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻ

(Թիֆլիսի ժամերով)

ԹԻՖԼԻՍԻՑ ՄԵԿՆՈՒՄ Է՝

№ 3	դէպի Բաթում	1 ժ. 45 ր.	ցերեկ.
№ 4	» Բաքու	7 ժ. 3 ր.	երեկ.
№ 6 (արագ)	»	12 ժ. 8 ր.	ցերեկ.
№ 9	» Բաթում	8 ժ. 53 ր.	երեկ.
	» Ջուլֆա	10 ժ. 23 ր.	երեկ.
	» Բօրժօմ	3 ժ. 20 ր.	ցերեկ.

ԺԱՄԱՆՈՒՄ Է ԹԻՖԼԻՍ՝

№ 3	Բաքուից —	12 ժ. 54 ր.	ցերեկ.
№ 4	Բաթումից—	5 ժ. 55 ր.	երեկ.
№ 5	Բաքուից (արագ)	7 ժ. 41 ր.	երեկ.
№ 10	Բաթումից—	9 ժ. 51 ր.	առաւ.
	Ջուլֆայից —	6 ժ. 53 ր.	առաւ.
	Բօրժօմից —	7 ժ. 25 ր.	առաւ.

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ

Բժշկ. Բ. Նաւասարդեանի

Հիմնված 1880 թ.

(Պուշկինա, Վօրօնցօվի արձանի հանդէպ)

Ամեն օր, բացի կիրակի օրերից

«606»-ի եւ «914»-ի ներարկում բժշկական խորհրդակցութեամբ՝ առ. 11—12 ժ.

ԱՌԱՒՕՏՆԵՐԸ

Բ. Ա. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ—11—12 ժ. վեներական (սիֆիլիս) հիւանդութիւն։

Բ. Գ. ԱՂԱՍԱՐԵԱՆ—9½—2 ժ. ներքին, ջղային և երեխայոց հիւանդութ. և ծաղկահատ.։

Մ. Մ. ԲԵՆԻԱՄՕՎԻՉ—11—12 ժ. ականջի, կոկորդի, քթի հիւանդութ.։

Ա. Գ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ—12—1 ժ. երիկ. հիւանդ. և շաք. երեխայոց ներքին և հիւ. և ծաղկահատ.։

ԿԻՆ-Բ.ԺԻՇԿ ՏԷՐ-ԴԱՒԹԵԱՆ—12—1 ժ. մանկաբարձութիւն և կանանց հիւ.։

ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ

Մ. Մ. ԲԵՆԻԱՄՕՎԻՉ—6—7 ժ.

Վճարը 50 կ.։ Չքաւորները ձրի։ Համախորհրդի (կօնսիլիումի) և օպերացիայի համար առանձին։

Հիւանդանոցի վերատեսուչ՝

Բժշկապետ Բ. Նաւասարդեան

1. 0—63

ԲԺՇԿԱՊԵՏ

Գ. Ա. ՉԱԽՎԵՐԴԵԱՆ

Նախկին օրդինատոր Պետերբուրգի սիֆիլ.-վեներ. կլինիկայի։ Ընդունում է հիւանդներին յատկապէս միզասեռային, վեներ., սիֆիլիսային հիւանդութեան. առաւ. ժամը 10—11 և երեկ. ժ. 6—8. Սեմեօնօվսկայա փող. № 18 (Վօրօնցօվի արձանի մօտ)։ Բժշկի բնակարանը Սեմեօնօվսկայա, № 16.

(չ. ու. կ.) 1018. 100—55

ՑԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

„ՄՇԱԿԻ" ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ ՎԱՃԱՌՎՈՒՄ ԵՆ

Սակաւաթիւ օրինակներ հետեւեալ հրատարակութիւններից

1) ԹԻՒՐՔԱՑ ՀԱՅԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ, Գր. Արծրունու, գ. 20 կ.
2) ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНIЕ ТУРЕЦКИХЪ АРМЯНЪ, др. Гр. Арцруни, переводъ А. Аракелянца. . . . գ. 25 կ.
5) ВОСТОЧНЫЙ ВОПРОСЪ, др. Гр. Арцруни . . . գ. 05 կ.
6) ЭКОНОМИЧЕСКIЯ ПЕРСПЕКТИВЫ ВОСТОЧНОЙ АНАТОЛIЙ, Ал. Калантаръ . . գ. 25 կ.
7) ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ, Գ. Տէր-Ռուբինեանի, . . . գ. 20 կ.
8) ՀԱՅԿ. ԽՆԴԻՐՆ ԵՒ ԱԶԳ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐ. ՀԱՅՈՑ, Աւ. Սարուխանի . . . գ. 2 ր. 50 կ.
9) ՀԱՅՔ Ի Կ. ՊՕԼԻՍ 20-Դ ԴԱՐՈՒ ՍԿԻԶԲԸ, Արծրունու, . գ. 25 կ.

Վերոյիշեալ գրքերից մի-մի օրինակ պահանջողները ճանապարհածախս չեն վճարում։

(7) 0—3